

परिच्छेद : एक

शोधपत्रको परिचय

१.१ शोधशीर्षक

यस शोधपत्रको शीर्षक कक्षा ८ मा अध्ययनरत थारूभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषाको पदसङ्गतिमा गर्ने त्रुटिको अध्ययन रहेको छ ।

१.२ विषय परिचय

त्रुटिविश्लेषण भाषा सिकाइका क्रममा विद्यार्थीले गर्ने त्रुटिको पहिचान, वर्णन, वर्गीकरणसँग सम्बन्धित विश्लेषण हो । भाषा सिकाइका क्रममा त्रुटिलाई स्वाभाविक प्रक्रिया तथा सिकाइको क्रम वा प्रवृत्तिको सङ्केतका रूपमा लिइन्छ । जसले गर्दा भाषाशिक्षणका क्रममा भाषाका शिक्षकले विद्यार्थीले गर्ने गल्ती वा त्रुटिका क्षेत्र र कारणहरू बारे जानकारी प्राप्त गर्दछ । त्यसले गर्दा शिक्षण प्रक्रियालाई कसरी अघि बढाउने भन्ने बारेमा जानकारी प्राप्त हुन्छ । त्यतिमात्र नभएर शिक्षकलाई उपयुक्त शिक्षण विधि र सामग्रीको छनोट कसरी गर्ने भन्ने सुझसमेत प्राप्त हुन सक्छ । त्रुटिविश्लेषण भाषा सिकाइ प्रक्रियाको अध्ययन गर्ने महत्त्वपूर्ण पद्धति हो । भाषा सिकाइका क्रममा कुनै पनि व्यक्तिले त्रुटि गर्दछ । यस क्रममा प्रयत्न र भुलहरू देखापर्दछन् र क्रमशः भुलहरू सुधार गर्दै जान्छ र भाषा सिक्दछ ।

बिना गल्ती कुनै पनि कार्यमा पूर्णताको आशा गरिए तापनि त्यो प्रायः असम्भव हुन्छ । भन् भाषा सिक्दा त जो कोहीले पनि गल्ती गरेकै हुन्छ । गल्तीको प्रकृति र मात्रा भने फरक हुन सक्छ तर त्रुटिरहित रूपमा कुनै पनि कुरा सिक्न सकिँदैन । विद्यार्थीले भाषा सिकाइका क्रममा गर्ने त्रुटिहरू विश्लेषण गर्ने कार्य सन् १९७० को दशकपछि विशेष चर्चामा आएको हो । त्रुटि विश्लेषणको प्रमुख प्रयोग क्षेत्र नै भाषाशिक्षण हो । यो दोस्रो भाषाशिक्षणमा अत्यन्तै प्रभावकारी हुन्छ । यसमा दोस्रो भाषा सिक्किरहेका व्यक्तिका गल्तीलाई सङ्कलन गरेर लक्षित भाषाका मान्यतासँग दाँजिन्छ । त्यसपछि ती त्रुटिहरूलाई वर्गीकरण गरिन्छ र त्रुटि हुने कारणहरू के के हुन सक्छन् भन्ने विषयमा एउटा अनुमानित सिद्धान्त प्रस्तुत गरिन्छ ।

त्रुटिविश्लेषणसम्बन्धी चर्चा परिचर्चा व्यापक भएको पाइन्छ । भाषाशिक्षणका क्षेत्रमा यसको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको छ । त्रुटिविश्लेषणसम्बन्धी विभिन्न भाषाविद्दे आ-आफ्ना धारणा व्यक्त गरेका छन्; जुन यस प्रकारका छन् :-

डेभिड क्रिष्टलका अनुसार - “भाषा शिक्षण र सिकाइमा विदेशी भाषा सिकिरहेको व्यक्तिले गर्ने भुलहरूको पहिचान, वर्गीकरण तथा व्यवस्थित व्याख्या गर्ने प्रविधिलाई त्रुटिविश्लेषण भनिन्छ,” (गौतम, २०६९: ९८) ।

लड म्यान डिक्सनरी अफ अप्लाइड लिङ्ग्विस्टिक्सका अनुसार - “दोस्रो र विदेशी भाषा सिक्ने शिक्षार्थीहरूले गर्ने त्रुटिहरूको अध्ययन र विश्लेषण त्रुटिविश्लेषण हो” (गौतम, २०६९ : ९८)

एस्.पिट्. कर्डरका अनुसार भाषा सिकाइका क्रममा सिक्ने व्यक्तिहरूले गरेका त्रुटिहरूको अध्ययनबाट उसको त्यस क्षेत्रमा कतिको ज्ञान छ भन्ने कुराको अनुमान गर्न सकिन्छ । त्रुटिविश्लेषणबाट उसले अझ कुन-कुन कुरा सिक्न बाँकी छ भन्ने कुरा पत्ता लगाउन सकिन्छ । कुनै व्यक्तिले गरेका त्रुटिहरूको भाषावैज्ञानिक शब्दमा वर्णन र वर्गीकरण गरेर एउटा त्यस्तो चित्र बनाउन सकिन्छ, जसले भाषा सिकाइमा समस्या उत्पन्न गर्ने भाषिक विशेषताहरू बताउँछन् (गौतम, २०६९ : ९८) । यी परिभाषाका आधारमा के भन्न सकिन्छ भने शिक्षार्थीले दोस्रो भाषा सिकाइका क्रममा वा मानक भाषा सिकाइका क्रममा के-कस्ता त्रुटिहरू गर्छन् भन्ने कुराको पहिचान गरी तिनीहरूको निराकरणका लागि अध्ययन विश्लेषण गर्ने प्रक्रियालाई त्रुटिविश्लेषण भनिन्छ ।

भाषा सिकाइका क्रममा गल्ती हुन्छ । तर भाषा शिक्षणका क्रममा गल्तीलाई ठूलो भुल मान्ने प्रचलन भाषाका शिक्षकहरूमा पाइन्छ । कुनै पनि कार्य एकै पटकमा सिक्न कठिन हुन्छ । फलतः यो नियम भाषा सिकाइमा पनि लागू हुन्छ । त्यस्तै भैं भाषा सिकाइमा पनि अनेकौ त्रुटिहरू देखापर्दछन् । शैक्षणिक दृष्टिले नेपाली भाषाका त्रुटिहरूको अध्ययनलाई मानक भाषा प्रयोग गर्ने र दोस्रो भाषाका रूपमा प्रयोग गर्ने शिक्षार्थीहरूका आधारमा त्रुटिहरूको अध्ययन गर्नु उपयुक्त हुने देखिन्छ ।

मान्छेले आफ्ना मन-मस्तिष्कमा उब्जेका कुरालाई अरू समक्ष पुऱ्याउन भाषाको प्रयोग गर्दछ । यो विचार विनिमयको साधन हो । संसारमा विचार विनिमयका अनेकौ भाषाहरूमध्ये भारोपेली परिवारअन्तर्गत पर्ने नेपाली भाषा पनि एक हो । नेपाली नेपालको राष्ट्रभाषा, सम्पर्क भाषा, शिक्षाको माध्यम भाषा पनि हो । तर नेपाली भाषालाई मातृभाषाका रूपमा भन्दा दोस्रो भाषाका रूपमा प्रयोग गर्ने नेपालीको संख्या धेरै नै छ । नेपाली भाषा राष्ट्रभाषा मात्र नभई सम्पर्क भाषा, विदेशी भाषा, संस्कृति संरक्षणको भाषाका रूपमा पनि रहेकाले नेपाली भाषामा नेपालीहरूलाई दक्ष बनाउनु अनिवार्य र अपरिहार्य छ । जसबाट समग्र देश विकासमा सहयोग पुग्दछ ।

त्रुटिविश्लेषण आधुनिक भाषाविज्ञानबाट प्रभावित धारणा हो । त्रुटिविश्लेषणलाई रूपान्तरणवादी र मनोवादीहरूले अगाडि बढाए जुन विद्यार्थी केन्द्रित छ तर ब्लुमफिल्ड, बोआस, सपियर जस्ता संरचनावादी भाषाविद्हरूले व्यतिरेकी विश्लेषण पद्धतिलाई अगाडि बढाए जुन शिक्षक केन्द्रित थियो । संरचनावादीहरू त्रुटिलाई विद्यार्थीको कमजोरी ठान्छन् तर भाषाविज्ञानको वर्तमान खोजले त्रुटिलाई स्वभाविक प्रक्रियाका रूपमा हेर्दछ । जुन युक्तिसङ्गत पनि छ किनकि त्रुटि नै सफलताको द्योतक हो ।

त्रुटिहरू विविध प्रकारका हुन्छन् । सबै शिक्षार्थीहरूले भाषा सिकाइका क्रममा गर्ने त्रुटि एकनासको हुँदैन । विभिन्न भाषाविद्हरूले त्रुटिहरूलाई विभिन्न प्रकारमा विभाजन गरे तापनि एस्.पिट्. कर्डरको विभाजनलाई महत्त्वपूर्ण मानिन्छ । जसका अनुसार त्रुटिहरू निम्न प्रकारका छन् :- क) अव्यवस्थित त्रुटि ख) व्यवस्थित त्रुटि ग) उत्तरव्यवस्थित त्रुटि

क) अव्यवस्थित त्रुटि :- यो प्रारम्भिक त्रुटि हो । लक्ष्य भाषा सिक्दा भाषिक नियमको अभावका कारण विद्यार्थीहरूमा यस्तो हुन्छ । यस्तो त्रुटि वैयक्तिक खालको हुन्छ र यसमा नियमितता हुँदैन ।

ख) व्यवस्थित त्रुटि :- यो त्रुटि नियमित खालको हुन्छ । व्यवस्थित त्रुटि समूहमा गरिने त्रुटि हो । यस्तो त्रुटिले अन्तरभाषिक त्रुटिलाई सङ्केत गर्दछ; जुन भाषाशिक्षणका क्रममा महत्त्वपूर्ण स्थान राख्दछ ।

ग) उत्तरव्यवस्थित त्रुटि :- असावधानिका कारण विद्यार्थीले यस्तो त्रुटि गर्छ । यस खालको त्रुटि शिक्षार्थीहरू जान्दा जान्दै पनि गर्न सक्छन् । सावधानी अपनाएमा यस्तो त्रुटि स्वतः कम भएर जान्छ ।

त्रुटिविश्लेषणका क्रममा त्रुटिको वर्गीकरण गर्ने विभिन्न आधारहरूमा शान्तिप्रसाद ढकालले भाषिक त्रुटिको वर्गीकरण सात प्रकारमा गरेको पाइन्छ (ढकाल, २०६५ : १५६) । उनले विकासशीलताका आधारमा त्रुटिलाई नियमित त्रुटि र अनियमित त्रुटि भनी दुई प्रकारमा विभाजन गरेका छन् (ढकाल, २०६५ : १५६) । भाषाकोटिका आधारमा त्रुटिलाई छ प्रकारमा विभाजन गरेको पाइन्छ । ती निम्न प्रकारका छन् :-

क) उच्चारणगत त्रुटि

ख) वर्णविन्यासगत त्रुटि

ग) व्याकरणगत त्रुटि

घ) अर्थगत त्रुटि

ङ) शब्दभण्डारगत त्रुटि

छ) शैलीगत त्रुटि

स्रोतका आधारमा उनले त्रुटिलाई भाषान्तरिक त्रुटि र अन्तरभाषिक त्रुटि भनी विभाजन गरेको पाइन्छ (ढकाल, २०६५ : १६०) । त्यस्तै गम्भीरताका आधारमा त्रुटिलाई सामान्य गम्भीर र विशेष गम्भीर र व्यापकताका आधारमा अव्यापक त्रुटि र व्यापक त्रुटि भनी विभाजन गरेको पाइन्छ (ढकाल, २०६५ : १६०) । लोपगत त्रुटि, थपोटगत त्रुटि, छनोटगत त्रुटि र क्रमव्यतिक्रम त्रुटिलाई स्वरूपगत त्रुटिमा राखेको पाइन्छ (ढकाल, २०६५ : १६०) । त्यस्तै अनौचित्यका आधारमा त्रुटिलाई सन्दर्भपरक र व्याकरणिक त्रुटि गरी दुई भागमा विभाजन गरेको पाइन्छ (ढकाल, २०६५ : १६२) । यसरी हेर्दा शान्तिप्रसाद ढकालले त्रुटिलाई विकासशीलता, भाषाकोटि, स्रोत, गम्भीरता, व्यापकता, स्वरूपगत र अनौचित्य गरी सात प्रकारमा विभाजन गरेको पाइन्छ । तिनीहरूको उपवर्ग समेत छुट्टयाएको पाइन्छ ।

उल्लेखित त्रुटिहरूको वर्गीकरणलाई रामप्रसाद गौतमले प्रायोगिक भाषा विज्ञानका प्रमुख आयाम (२०६५ : ६०) मा पनि उल्लेख गरेको पाइन्छ । शान्तिप्रसाद ढकालले त्रुटिविश्लेषण प्रक्रिया भनेर पूर्वनिर्धारित कोटि पद्धति र पश्चनिर्धारित कोटि पद्धति उल्लेख गरेका छन् (ढकाल, २०६५ : १६२) । त्रुटिविश्लेषणका पद्धति जुनसुकै अपनाए पनि त्रुटि विश्लेषणका चरणहरू त्रुटिको पहिचान, वर्गीकरण, वर्णन र व्याख्या तथा त्रुटिको निराकरण हुन भनी उल्लेख गरेका छन् । उल्लिखित त्रुटि वर्गीकरण गर्ने आधार, पद्धति र प्रक्रियाहरू उपयुक्त नै देखिन्छन् । यस अध्ययनमा त्रुटिविश्लेषण पद्धति, प्रक्रिया, वर्गीकरण आदिका बारेमा सामान्य जानकारी दिने काम गरिएको छ ।

१.३ शोधकार्यको प्रयोजन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्घायअन्तर्गत तानसेन बहुमुखी क्याम्पस तानसेन पाल्पाको नेपाली भाषा शिक्षण विभागको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनको लागि रहेको छ ।

१.४ समस्याकथन

भाषा परिवर्तनशील छ । समयको परिवर्तनसँगसँगै भाषाले आफ्नो स्वरूपमा परिवर्तन र क्षेत्रमा विस्तार ल्याउने गर्दछ । भाषा विचार विनियमको माध्यम हो । अपसी विचार तथा भाव सम्प्रेषणका लागि भाषाको उत्पत्ति भएको हो । भाषाको उत्पत्ति कहिले र कसरी भयो भन्ने कुराको ठोस जवाफ दिन नसकिए पनि सामाजिकीकरणको सुरुवातसँगै

भाषाको सुरुवात भएको मानिन्छ । हाल नेपाली भाषाको प्रयोग क्षेत्र व्यापक भएको छ । जहाँ-जहाँ नेपालीहरू फैलिएर रहेका छन् त्यहाँ-त्यहाँ नेपाली भाषा विभिन्न रूपमा बोल्ने गरिन्छ ।

नेपाल चार जात छत्तीस वर्णको फूलावारी हो । यो विभिन्न जनजाति र भाषा-भाषीको अनेकतामा फुलेको एकताको विम्ब हो । यसभित्र भारोपेली , भोटबर्मोली, द्रविड र आग्नेली परिवार गरी चार भाषिक परिवारका स्वाभिमानी नेपालीहरू बसोबास गरेकाछन् । थारू भाषा नेपालको पूर्व मेचीदेखि पश्चिम महाकालीसम्म छरिएर रहेका व्यक्तिहरूले बोल्ने गर्दछन् । थारू जातिले बोल्ने भाषालाई थारू भाषा भनिन्छ । यो भाषा संविधानतः राष्ट्रिय भाषा हो । भौगोलिक दूरता, भाषिक द्वीप आदि आपसी आदान-प्रदानका अभावले विभिन्न क्षेत्रमा बोलिने थारू भाषामा केही विविधता पाइन्छ । भारोपेली अन्तर्गत पर्ने थारू भाषा र नेपाली भाषा दुबै नेपालका महत्त्वपूर्ण भाषा हुन् । नेपालमा थारूभाषा विशेषतः नेपाली, मैथिली, भोजपुरी तथा अवधी भाषाका साथसाथै फैलिएको पाइन्छ ।

थारूहरू पूर्वतिर मैथिली भाषिका बोल्छन् रौतहटदेखि रूपन्देही, नवलपरासी र चितवनसम्म भोजपुरीको भाषिका बोल्छन् र त्यसभन्दा पश्चिममा अवधी भाषिका बोल्छन् ।

कुनै भाषाको अपक्षय हुनु भनेको प्राणी जगतमा एउटा जीव लोप हुनु वा वनस्पति जगतमा एउटा वनस्पति लोप हुनु जस्तै हो । नेपालको संविधानले सबै मातृभाषाहरूलाई उत्तिकै महत्त्व दिई तिनको संरक्षण र सम्वर्द्धनमा टेवा पुऱ्याउन प्राथमिक शिक्षा मातृभाषामा समेत दिने व्यवस्था गरेको छ थारू भाषा प्राचीन कालदेखि मौखिक परम्परामा बाँच्दै आइरहेको छ । हाल केही मात्रामा पुस्तक, पुस्तिका तथा पत्र-पत्रिकाहरू प्रकाशन भइसकेका र हुँदै गरेका पाइन्छन् । रेडियो नेपालबाट थारू भाषामा समाचार प्रसारण गरिन्छ । यसबाट थारू भाषाको विकास, संरक्षण र सम्वर्द्धनमा सघाउ पुगेको पाइन्छ ।

विशेष गरी थारूहरूको बसोबास दाङ, रूपन्देही, नवलपरासी र चितवनमा बढी देखिन्छ । नवलपरासी जिल्लाको अधिकांश भित्री मधेश क्षेत्रमा थारूहरूको बसोबास रहेको पाइन्छ । हाल प्रभावशाली नेपाली भाषाको दबाव, शिक्षित समुदायको आफ्नो मातृभाषाको संरक्षणप्रति सचेतनाको अभाव आदि कारणले थारू भाषाको मौलिकता घट्दै गइरहेको अनुभव गर्न सकिन्छ ।

प्रस्तुत शोधपत्र कक्षा ८ मा अध्ययनरत नवलपरासी जिल्लाका थारू मातृभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषा सिक्दा पदसङ्गतिमा गर्ने त्रुटिहरूको विश्लेषण तर्फ कलम

चलाउनु पर्ने परिस्थिति नै मूल समस्या बन्न गएको छ । थारू मातृभाषी विद्यार्थीहरूले पदसङ्गतिमा गर्ने त्रुटिहरूलाई विश्लेषण गर्दा समस्या र कठिनाइको समाधानतर्फ अगाडि बढी निम्न पक्षलाई समस्याका रूपमा लिइएको छ :

- क) त्रुटि एवम् पदसङ्गतिको सैद्धान्तिक स्वरूप के कस्तो छ ?
- ख) थारू मातृभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषाको पदसङ्गतिमा के कस्ता त्रुटिहरू गर्छन् ?
- ग) थारू मातृभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषामा गर्ने त्रुटिहरूलाई कसरी सुधार गर्न सकिन्छ ?

१.५ शोध कार्यको उद्देश्य

पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले समयानुकूल पाठ्यक्रममा परिमार्जन गरी अध्ययन-अध्यापन गराउँदा पनि नेपाली मातृभाषी हुनेहरूमा प्रशस्त त्रुटि पाइन्छन् भने दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली सिक्नेहरूले अझ बढी मात्रमा त्रुटि गर्नु स्वभाविकै हो । कक्षा ८ मा अध्ययनरत नवलपरासी जिल्लाका थारू मातृभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषा सिक्दा पदसङ्गतिमा गर्ने त्रुटिहरूको विश्लेषण नै प्रस्तुत अध्ययनको मुख्य उद्देश्य हो । यस अध्ययनमा निम्न लिखित उद्देश्य विशेषलाई लिएको छ :-

- क) त्रुटि एवम् पदसङ्गतिको सैद्धान्तिक स्वरूप ठम्याउनु,
- ख) थारू मातृभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषाको पदसङ्गतिमा गर्ने त्रुटिहरूको निरूपण गर्नु र
- ग) उनीहरूले नेपाली भाषा प्रयोगमा गर्ने पदसङ्गतिगत त्रुटिका क्षेत्रहरू पहिल्याई सुधारका लागि आवश्यक उपायको खोजि गर्नु ।

१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा

पूर्वकार्यको अध्ययन बिना शोधकार्य अधुरो भई सफलता पाउन नसक्ने हुँदा सफलताका लागि पूर्व कार्यको अध्ययन आवश्यक पर्दछ । कुनै पनि कार्य त्यस क्षेत्रमा भए गरिएका पूर्व कार्यको लेखाजोखाका आधारमा गरिनु पर्छ । त्रुटिविश्लेषण कै क्रममा के-कति प्रयासहरू भएका छन् ? ती प्रयासहरू कुन- कुन पक्षसँग सम्बद्ध छन् ? त्यसमा भाषा शिक्षणका सन्दर्भमा देखिएका त्रुटिहरूलाई कम गर्न के-कस्ता उपायहरू अपनाइएका छन् ?

ती सम्पूर्ण कुराहरूको जानकारीका लागि पूर्वकार्यको सर्वेक्षणको आवश्यकता महशुस गरी त्रुटि विश्लेषणका सन्दर्भमा भएका कार्यहरूको अध्ययन गर्ने जमर्को गरिएको छ । त्रुटिविश्लेषण एक नवीन पद्धति भएको हुँदा यस क्षेत्रमा अध्ययन प्रयासहरू कमै भएका देखिन्छन् तापनि आजसम्म जे जति कार्य भएका छन् तिनको क्रमशः चर्चा गर्नु उपयुक्त देखिन्छ ।

नेपाली, नेवारी र मैथली भाषाका तुलनामा थारू भाषाको अध्ययन नगण्यरूपमा भएको छ । यद्यपि थारूभाषा भाषीहरूको संख्या उल्लेख्य छ तथापि थारूभाषी विद्यार्थीहरूले पदसङ्गतिमा गर्ने त्रुटिहरूको विश्लेषण अद्यावधिसम्म भएको देखिँदैन । यस क्षेत्रमा भएका केही प्रयासलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :-

केदारप्रसाद शर्मा, (२०४२) ले “माध्यमिक तहका अवधी भाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली वाक्यहरूको लेखनमा गर्ने पदसङ्गतिसम्बन्धि त्रुटिहरूको अध्ययन” शीर्षकको लघु अनुसन्धानमा कक्षा ९ का अवधीभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली वाक्यहरूको लेखनमा गर्ने पदसङ्गतिसम्बन्धी त्रुटिहरू पत्ता लगाई तिनको वर्गीकरण र र विश्लेषण गरेका छन् । यिनले लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदरका सन्दर्भमा प्रयोग हुने विशेषण भेदक र क्रियापदका त्रुटिहरू पहिचान हुन सक्ने गरी प्रश्नावली निर्माण गरेर अध्ययनसँग सम्बन्धित विद्यार्थीहरूमा प्रस्तुत गरिएको अध्ययनबाट प्राप्त निष्कर्षमा अवधीभाषी विद्यार्थीहरूलाई पदसङ्गतिको बारेमा स्पष्ट ज्ञान नभएको चर्चा गर्दै दोस्रो भाषाको रूपमा नेपाली लाई अपनाउने विद्यार्थीहरूले प्रायः वाक्य गठनमा र निहित पदसङ्गतिमा पनि त्रुटि गर्दछन् भन्ने कुरालाई औल्याएका छन् ।

मेघनारायण श्रेष्ठ, (२०५१) द्वारा “मोरङ्गिया थारू भाषाको व्याकरणात्मक स्वरूपको अध्ययन” शीर्षकमा थारू भाषाका व्याकरण व्यवस्थाको चर्चा गरी थारू भाषालाई व्यवस्थित र स्थिर गराउने प्रयास गरिएको छ । उक्त शोधमा थारू भाषाको परिचय दिनुका साथै थारू भाषाका भाषिक व्यवस्थाका विशेषता पहिल्याउने काम गरिएको छ ।

जवाहरलाल यादव, (२०५४) ले “नेपाली र मैथली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषणमा लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरका तहमा सीमित रही व्यतिरेकी विश्लेषण” गरेको पाइन्छ । उक्त शोधमा नेपाली र मैथली भाषामा लिङ्ग व्यवस्था समान भए पनि मैथलीमा पुलिङ्गबाट स्त्रीलिङ्ग बनाउने नियम बढी भएको, बहुवचनमा पनि लिङ्ग भेद भएको, वचनको अभिव्यक्ति

नाम र सर्वनाममा मात्र भएको तथा पुरुषको व्यवस्था समान रहेको अनि आदरका तहमा भिन्नता रहेको उल्लेख गरेको पाइन्छ ।

सुशीलादेवी मिश्र, (२०५५/२०५६) ले “कक्षा ५ उत्तीर्ण थारूभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली वाक्यगठनमा गर्ने त्रुटिहरूको अध्ययन” शीर्षकको शोधपत्रमा कक्षा ५ उत्तीर्ण थारूभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषाको वाक्य गठनमा गर्ने त्रुटिहरू पत्ता लगाउँदै ती विद्यार्थीहरूले वाक्यगठनअन्तर्गत सबै भन्दा बढी त्रुटि गर्ने क्षेत्र पहिचान गरेकी छन् । यस अतिरिक्त यिनले शहरी क्षेत्र र ग्रामीण क्षेत्रका थारू विद्यार्थीहरूले गर्ने त्रुटिमा पाइने भिन्नताका सम्बन्धमा समेत निरूपण गरेकी छन् । लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदर गरी चार कोटीहरूलाई मात्र समावेश गरी अध्ययन, विश्लेषण र तुलना गरिएको यस अध्ययनमा यिनले अन्य व्याकरणकोटिहरू काल, पक्ष, भाव, कारक, वाच्य आदि सम्बन्धमा अध्ययन भने गरेकी छैनन् ।

सिद्धिबहादुर महर्जन, (२०५६) ले “नेवारी र नेपाली भाषाका वाक्य सङ्गतिको व्यतिरेकी अध्ययन” मा वाक्य भित्रका लिङ्ग वचन, पुरुष र आदरको सङ्गतिलाई अध्ययन गरेको पाइन्छ । उक्त अध्ययन अनुसार नेपाली भाषामा लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरका आधारमा कर्ता र क्रियापद, विशेषण र विशेष्य, भेदक र धेद्यका बीच वाक्यसङ्गति पाइए पनि नेवारी भाषामा पाइँदैन । त्यसैले नेवारी भाषीले नेपाली भाषाको वाक्यसङ्गतिमा त्रुटि गर्न सक्ने सम्भावना महर्जनले उल्लेख गरेको पाइन्छ ।

केशवशरण पराजुली, (२०५९) ले “पोखरा महानगरपालिका कक्षा ८ मा अध्ययनरत मगर भाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली वाक्य गठनमा गर्ने त्रुटिहरूको अध्ययन” गरेका छन् । उनले आफ्नो शोधग्रन्थमा वाक्यगठन सम्बन्धी त्रुटिहरूको मात्र अध्ययन गरेका छन् ।

इन्दिरा गिरी, (२०६०) ले “थारू भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन” भन्ने शीर्षकमा शोध अध्ययन गरेकी छन् । उक्त अध्ययनमा थारू भाषा र नेपाली भाषाका बीच पाइने विविध समानता र भिन्नताहरू केलाइएको छ । यसबाट केही सीमित रूपमा भए पनि थारू भाषालाई परिचित गराउने काम भएको छ ।

प्रेमबहादुर लिम्बू, (२०६१) ले “कक्षा ५ मा अध्ययनरत लिम्बू भाषी विद्यार्थीहरूको स्तरीय नेपाली सिक्दा पदसङ्गतिमा गर्ने त्रुटिहरूको विश्लेषण” गरेका छन् । उनले लिम्बू मातृभाषी भएका विद्यार्थीहरूले स्तरीय नेपाली सिक्दा लिम्बू भाषाको धेरै प्रभाव पर्ने र

त्यसको सुधारको लागि स्तरीय भाषालाई बढी प्रयोग गर्ने, लिम्बू भाषा र स्तरीय नेपाली भाषा बीचको भिन्नतालाई देखाई सुधार गर्ने सुझाव दिएका छन् ।

खेमकुमारी उपाध्याय, (२०६२) ले “नेपाली भाषा र रूपन्देहीका थारू भाषाको व्याकरणात्मक कोटिका आधारमा व्यतिरकी अध्ययन” भन्ने शीर्षकमा शोध अध्ययन गरेकी छन् । उक्त अध्ययनमा थारू भाषा र नेपाली भाषाबीचको समानता र भिन्नतालाई केलाउने काम गरिएको छ ।

उपयुक्त पूर्वकार्यको दृष्टिगत गर्दा थारू भाषाका बारेमा केही सीमित अध्ययन, अनुसन्धानहरू भए पनि प्रस्तुत विषयमा विशेष शोध अध्ययन भएको छैन । यस आधारमा प्रस्तुत शोधपत्र सम्पन्न भएपछि कक्षा ८ मा अध्ययनरत नवलपरासी जिल्लाका थारू मातृभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषा सिक्दा पदसङ्गतिमा गर्ने त्रुटिहरूको विश्लेषण गर्न सहयोग पुग्नेछ । यसका साथै थारू पठनपाठनमा संलग्न शिक्षक, नेपाली भाषा सिक्ने थारूभाषी विद्यार्थीहरू, थारू भाषा बोल्ने व्यक्तिहरू तथा थारू मातृभाषा शिक्षणका लागि नेपाली मातृभाषाको प्रयोगमा गर्ने त्रुटि क्षेत्रहरू पहिचान गर्न र समस्या समाधान गर्न सघाउ पुग्दछ । थारू भाषाप्रति चासो राख्ने जो कोहीका लागि पनि उक्त अध्ययन फलदायी हुने विश्वास लिएको छु । कक्षा ८ मा अध्ययनरत नवलपरासी जिल्लाका थारू मातृभाषी विद्यार्थीहरूले गर्ने पदसङ्गतिगत त्रुटिहरूको विश्लेषणको सुरुवात महत्त्वपूर्ण कदमको रूपमा लिन सकिन्छ ।

१.७ अध्ययनको औचित्य

त्रुटि विद्यार्थीहरूको कमजोरी नभई सिकाइ प्रक्रिया र सफलताको सिद्धी हो । विद्यार्थीको सिकाइ प्रक्रिया कुन गतिमा अगाडि बढेको छ भन्ने कुराको अध्ययन गर्नको लागि त्रुटि विश्लेषणको महत्त्व बढी देखिन्छ । त्रुटि सिकाइ प्रक्रियाको सङ्केत पनि हो । जुन दोस्रो भाषा सिकाइमा मात्र नभई पहिलो भाषा सिकाइमा पनि लागू हुन्छ । भाषा शिक्षण सिकाइ र त्रुटि विश्लेषणको सम्बन्ध नड र मासु जस्तै निकट रहेको छ । किनभने एकको अभावमा अर्को अधुरै रहन्छ । नेपाली भाषा एकातिर मातृभाषाको रूपमा प्रयोग गरिन्छ भने अर्कोतिर दास्रो भाषाको रूपमा सिक्ने संख्या बढ्दै गएको छ । सिकाइमा आफ्नै मातृभाषाको प्रभाव परेको हुन्छ । नेपाली भाषा नेपालको राष्ट्र भाषा हो ।

नेपाली भाषा नै सम्पर्कको भाषा, मातृभाषा कार्यालय भाषा, सञ्चार माध्यमको भाषा, शिक्षणको माध्यम भाषा समेत भएकाले नेपाली भाषा शुद्ध त्रुटिविहीन र स्तरीय हुन आवश्यक छ । नेपाल बहुभाषिक समाजद्वारा बनेको देश हुनाले यहाँ एउटै भाषा बोल्ने मानिसहरू छैनन् । त्यसकारण विभिन्न भाषा बोल्ने समाजबाट विद्यालयमा अध्ययन गर्ने शिक्षार्थीहरू आउने हुनाले उनीहरू त्रुटिरहित तरिकाबाट नेपाली भाषा सिक्न सिक्दैनन् ।

भाषा सिकाइका क्रममा “कक्षा ८ मा अध्ययनरत थारूभाषी विद्यार्थीहरूले पदसङ्गतिमा गर्ने त्रुटिको अध्ययन” अन्तर्गत थारू मातृभाषाको प्रभाव सिक्न लागेको (लक्ष्य भाषा) भाषामा देखिनु स्वभाविक मानिन्छ । यसै क्रममा नेपाली भाषालाई थारूभाषी वक्ताहरूले दोस्रो भाषाका रूपमा सिक्दा पनि थारू भाषाको प्रभाव नेपाली भाषामा पर्न सक्छ । जसले गर्दा नेपाली भाषाका विभिन्न पक्षमा त्रुटिहुने सम्भावना हुन्छ किनकि थारू भाषाको व्याकरण व्यवस्थाका प्रायः जसो पक्षहरूमा भिन्नता पाउन सकिन्छ । नेपाली भाषाको प्रयोगमा थारू भाषाका वक्ताहरूले आफ्नै भाषासँग सम्बन्धित व्यवस्था तथा नियमलाई पछ्याउन खोज्दछन् । त्रुटि बढी मात्रामा हुन्छ । तसर्थ त्रुटिको अध्ययन गरी त्यसको पूर्वानुमानबाट नेपाली भाषामा शुद्धता, स्पष्टता र सरलता ल्याउनका लागि थारूभाषी वक्ताहरूले गर्ने त्रुटिहरूको सम्भावित अध्ययन र त्यसको निरकारणका लागि प्रस्तुत शोध अध्ययन औचित्यपूर्ण हुन्छ ।

यस अध्ययनका महत्त्वलाई बुँदागत रूपमा भन्दा :

१. शिक्षकले आफ्नो शिक्षण प्रक्रियामा सुधार गर्न,
२. पाठ्यपुस्तकको सम्पादन गर्न, भाषा शिक्षणका उद्देश्यहरू निर्धारण गर्न,
३. शैक्षिक योजना तयार पार्न,
४. शैक्षिक सामग्री निर्माण र प्रयोग गर्न तथा भाषा सिकाइ प्रक्रियामा सक्षमता ल्याउन र
५. उपयुक्त शिक्षण विधिको उपयोग गर्न र शिक्षार्थीहरूको त्रुटिको पहिचान गरी निराकरण गर्न ।

विभिन्न त्रुटिका पक्षहरू उच्चारणगत, वर्णविन्यासगत, वाक्यगठनगत र पदसङ्गतिगत आदिमा छन् । अतः यी त्रुटिहरूका सम्बन्धमा विभिन्न भाषा र विभिन्न पक्षमा शोध भए पनि थारू भाषाको विद्यार्थीले पदसङ्गतिमा गर्ने त्रुटिको विश्लेषण नवलपरासी जिल्लामा नभएकाले प्रस्तुत शोध पहिलो अध्ययन र महत्त्वपूर्ण हुन्छ । यसरी यो शोधपत्र शिक्षक,

विद्यार्थी, पाठ्यपुस्तक लेखक, थारू भाषाप्रति जानकारी राख्न खोज्न भाषाप्रेमी तथा थारू भाषाका व्यक्तिहरूका लागि र अध्ययन अनुसन्धान कर्ताको निम्ति औचित्यपूर्ण हुन्छ ।

१.८ अध्ययनको सीमा

प्रस्तुत शोध अध्ययन निम्नलिखित सीमा क्षेत्रमा आधारित रहेको छ :

- क) प्रस्तुत शोध अध्ययन थारू मातृभाषी विद्यार्थीले गर्ने पदसङ्गतिगत त्रुटिलाई मात्र अध्ययन गरिएको छ ।
- ख) यसमा कक्षा ८ का थारूभाषी विद्यार्थीहरूलाई मात्र विश्लेषणको आधार बनाई अध्ययन गरिएको छ ।
- ग) थारूभाषी विद्यार्थीको पदसङ्गतिगत त्रुटिको अध्ययन नवलपरासी जिल्लाको ३ वटा तम्सरिया गा.वि.स. पर्सौनी गा.वि.स र नारायणी गा.वि.समा हाल कक्षा ८ मा अध्ययनरत ६ वटा विद्यालयका ६० जना विद्यार्थीहरूमा मात्र सीमित रहेको छ ।

१.९ जातीय पृष्ठभूमि

नेपाल बहुजातीय र बहुभाषिक समाज भएको देश हो । जुनभिन्न थारू भाषा पनि नेपालमा बोलिने भाषा मध्ये एक हो । थारू जाति समिश्रित जाति मध्ये एक हो । यिनीहरू पूर्व मेचीदेखि पश्चिम महाकालीसम्मको तराइको उत्तरी घाँच र चुरे तथा महाभारत पर्वत बीचको भित्री मधेशमा छरिएर रहेका छन् । थारूलाई तराइको आदिवासीका रूपमा मानिन्छ । थारूहरूको इतिहासलाई केलाउँदा केही विद्वान्हरूले राजस्थानको थार मरूभूमिको आक्रमणबाट भागेर आएको राजपूतना आइमाईका सन्तान हुन भनेका छन् (मेची, महाकाली, २०३१ : ९४१) । नेपाल अधिराज्यको तराइ क्षेत्रका कैलाली, कञ्चनपुर, बाँके, बर्दिया, वारा, पर्सा, रौतहट, धुनषा, नवलपरासी, चितवन, दाङ्ग, कपिलवस्तु, रूपन्देही, सिराहा, सप्तरी, महोत्तरी, सुनसरी, मोरूड र भ्र्पा जिल्लामा अनेकौ थारूहरू बसोबास गर्छन् । उनीहरूको भाषामा एकरूपता पाइँदैन ठाउँअनुसार थारू भाषा पनि फरक-फरक रहेको पाइन्छ । २०४८ सालको जनगणना अनुसार कूल जनसंख्या १०९३४९३ थारूभाषी भएको सन् १९९२ को तथ्याङ्क अनुसार थारूजाति नै सबभन्दा ठूलो जनसंख्या भएको आदिवासी हो । (केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग, सन् १९९५ : २६) थारूहरू काला सर्लक्क परेका सरदर पाँच फिट दुई इन्चका उचाइ भएका र स्वभावैले सरल मस्तिष्कका हुन्छन् । आफ्नै संस्कार, संस्कृति, परम्परा, र रीतिरिवाज बोकेको थारूको पूर्वफर्काएर उत्तर दक्षिणको

लम्बाइमा प्रायः एकतलाकै घर बनाउनु, देवता पूजा गर्नु, उत्तरतिर कै पूर्वदिशातिरको कोठा बनाउनु, सातपुर (भरतपुर, नवलपुर...) को माटो ल्याई देवता मानी पूजा गर्नु, देवताको माथि पालामा कडु (तोरी) को तेल राखी घरमूलीले पूजा गर्नु एवम् सोराही (तिहार) अनन (अनन्त) चतुर्दशीका दिन किशोर किशोरीले व्रत लिने, भ्रम्टा, खिचडी (माघे संक्रान्ति) जस्ता चाड मान्नु, बच्चा जन्मेको ३-५ दिनसम्ममा न्वारन हुनु, उपचारका लागि गुरौ (पण्डित) नै डाक्टर मान्नु, मृतलाई गाड्ने र जलाउने दुबै संस्कार हुनु, अनुकूलता अनुसार किरिया बस्नु आदि थारू जातिका आफ्नै विशेषता हुन् । आफ्नै संस्कृति परम्परा र शैलीमा चल्दै आएका थारू जातिहरू शिक्षा क्षेत्रमा तुलनात्मक रूपमा निकै नै पछि परेका छन् । जनसंख्याको तथ्याङ्क हेर्दा ठूलो सङ्ख्या भए तापनि थारू जातिहरूको आफ्नै लिपी नभएकाले देवनागरी लिपीमा नै लेख्ने गरेको पाइन्छ । केही पहिले उनीहरूको पुरानो लिपी अमेरिकाको म्युजियममा भएको सुन्नमा आएको छ ।

१.१० शोधविधि

प्रस्तावित शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा प्रमुख रूपमा नमुना सर्वेक्षण विधि र यसका विभिन्न पक्षहरूको प्रयोग गरिएको छ । यसका साथसाथै पुस्तकालयीय विधिका माध्यमबाट आवश्यक पर्ने सामग्रीको सङ्कलन र विश्लेषणका आधारमा समस्याको समाधान गरिएको छ ।

१.१०.१ प्राथमिक र गौण स्रोत

शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा प्राथमिक स्रोतका रूपमा मुख्यतः प्रश्नावलीलाई लिइएको छ । त्यस्तै प्रत्यक्ष कुराकानी र छलफल पनि रहेका छन् भने द्वितीय स्रोतका रूपमा पुस्तक, पत्रपत्रिका र अप्रकाशित शोधपत्रहरू रहेका छन् ।

१.१०.२ सामग्री निर्माण

प्रस्तुत शोधकार्य पदसङ्गतिसँग सम्बन्धित भएको हुँदा प्राथमिक स्रोत सामग्री निर्माण गरी उपयोगको लागि शोध निर्देशकसँग सल्लाह गरी पदसङ्गति (लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदर) लाई समेट्ने गरी १० वटा प्रश्नहरू निर्माण गरी ती प्रश्नहरूलाई स्वयम् शोधार्थीले सोध्ने र विद्यार्थीले लेख्ने विधि अपनाइ सामग्री सङ्कलन गरिएको छ ।

१.१०.३ जनसंख्या तथा प्रतिनिधि नमुना छनोट

यस अनुसन्धानको लागि प्रतिनिधि छात्र-छात्राका रूपमा नवलपरासी जिल्लाका तीनवटा गा.वि.स. तम्सरिया, पसौनी र नारायणी गा.वि.स. का २/२ वटा विद्यालयका दरले ज्ञानज्योति नि.मा.वि., नवजागरण उ.मा.वि., हरिहर नि.मा.वि., ज्ञानोदय उ.मा.वि., विन्देश्वरी नि.मा.वि. र जनता उ.मा.वि. गरी ६ वटा विद्यालयहरू रहेका छन् । ती विद्यालयका कक्षा ८ मा अध्ययनरत थारूभाषी विद्यार्थीहरू १०/१० जनाका दरले लिएको छ । जसमा प्रतिविद्यालय छात्र ५ र छात्रा ५ गरी जम्मा ३० छात्रा र ३० छात्रलाई लिएको छ । ती सबै विद्यार्थीको लागि एउटै प्रश्नपत्र दिइयो । नमुना वा प्रतिनिधिका रूपमा नवलपरासीका थारूभाषी विद्यार्थीहरू चयन गरी अध्ययन गर्ने क्रममा ६ वटा विद्यालयका सबै स्तरका विद्यार्थी पर्ने गरी शिक्षकको सहयोगमा सालाखाला सबै विद्यार्थीबीचबाट फाटफुट नमुना सङ्कलन प्रक्रिया अन्तर्गत १०/१० जनाको दरले ६० जना विद्यार्थी छानिएको हो ।

१.१०.४ विश्लेषण विधि

विभिन्न विद्यालयहरूबाट परीक्षण गरिएका उत्तरपुस्तिका सङ्कलन गरिसेकपछि विद्यार्थीहरूको नतिजालाई आधार मानी पदसङ्गतिसँग सम्बन्धित लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरमा गरेका त्रुटिहरूको छुट्टाछुट्टै रूपमा तालिकीकरणको माध्यमबाट वर्गीकरण गरिएको छ ।

१.११ शोधपत्रको रूपरेखा

परिच्छेद - एक : शोधपरिचय

परिच्छेद - दुई : त्रुटि र पदसङ्गतिको सैद्धान्तिक स्वरूप

परिच्छेद - तीन : थारू मातृभाषी विद्यार्थीको पदसङ्गतिगत त्रुटिको अध्ययन एवम् विश्लेषण

परिच्छेद - चार : उपसंहार तथा निष्कर्ष

सन्दर्भसामग्री-सूची

परिशिष्ट

परिच्छेद : दुई

त्रुटि र पदसङ्गतिको सैद्धान्तिक स्वरूप

२.१ त्रुटिको परिचय

नेपाली भाषा शिक्षाको प्रसङ्गमा त्रुटि-विश्लेषण एक नवीन पद्धति हो । त्रुटि विश्लेषण मूलतः दोस्रो वा अन्य भाषा शिक्षणका सन्दर्भमा विकसित दृष्टिकोण वा पद्धति हो । भाषा सिकाइ कठिन कार्य भएकाले जुनसुकै भाषा पनि एकैचोटि सहज रूपमा सिक्न गाह्रो हुन्छ । जो कोहीले भाषा सिकाइमा पनि धेरै थोरै अवश्य त्रुटि गर्दछन् । भाषा विज्ञानको वर्तमान खोजअनुसार भाषा सिक्दा त्रुटिलाई स्वभाविक प्रक्रियाको रूपमा स्वीकारिन्छ ।

त्रुटिविश्लेषण र भाषा शिक्षणबीच अन्योन्याश्रित सम्बन्ध छ । यी दुई मध्ये एउटाको अभावमा शिक्षण प्रक्रिया अधुरो हुन जाने सम्भावना हुन्छ । बालकले भाषा सिक्ने क्रममा प्रयत्न र भूलको सिद्धान्त देखापर्दछ । बालकले त्रुटि गर्छ र क्रमशः त्रुटिको परिष्कार गर्दै जान्छ । फलतः भाषा सिक्दछ । त्रुटिले भाषा सिकाइको प्रकृति तथा प्रवृत्तिलाई सङ्केत गरेको हुन्छ । त्रुटि विद्यार्थीहरूको कमजोरी मात्र नभई सिकाइ प्रक्रियाको पूर्वाधार पनि हो । भाषा सिकाइका क्रममा त्रुटिलाई स्वभाविक प्रक्रियाको रूपमा मानिन्छ । पहिलो वा दोस्रो भाषा सिकाइमा त्रुटि धेरै थोरै भएकै हुन्छ । त्रुटि विश्लेषणका लागि त्रुटि अपरिहार्य ठानिन्छ । त्यसैले त्रुटिलाई विद्यार्थीहरूको कमजोरी नठानी सिकाइ प्रक्रियाको सङ्केतको रूपमा लिइन्छ । भाषाका शिक्षकहरूलाई शिक्षार्थीहरूले गर्ने त्रुटिहरूको प्रकृति थाहा भएमा उनीहरूलाई कुन कुरा सिक्न गाह्रो हुँदो रहेछ त्यसको जानकारी प्राप्त गर्न मद्दत मिल्छ । यसबाट शिक्षकलाई कुन कुरामा विशेष ध्यान दिनु पर्ने हो वा भाषा सिकाइका कठिनाई क्षेत्र कुन-कुन हुन तिनको निराकरणका लागि के-कस्ता तरिका तथा शिक्षण सामग्रीको आवश्यकता पर्ने हो आदि कुरामा समेत सुझाव प्राप्त हुन सक्छ ।

त्रुटिविश्लेषणका सम्बन्धमा केही विद्वान्हरूले दिएका परिभाषाहरू यसप्रकार छन् :

डेभिड र क्रिस्टलका अनुसार - “भाषा शिक्षण र सिकाइमा त्रुटिविश्लेषण एउटा प्रविधि हो, जसको माध्यमबाट विदेशी भाषा सिक्किरहेको व्यक्तिले गर्ने त्रुटि वा भुलहरूको पहिचान बर्गीकरण तथा व्यवस्थित व्याख्या गर्ने गरिन्छ” (तुल्सीप्रसाद ढुङ्गाना, २०६५ : १२०) ।

एस्. पिट् कर्डरका अनुसार “भाषा सिकाइका क्रममा सिक्ने व्यक्तिहरूले गरेका त्रुटिहरू अध्ययनबाट त्यस क्षेत्रमा कतिको ज्ञान छ भन्ने कुरा अनुगमन गर्न सकिन्छ । यसबाट अझ कुन कुन कुरा सिक्न बाँकी छ सो पत्ता लगाउन सकिन्छ” (उही, पृ. १२०) ।

“भाषा-शिक्षणका क्रममा विद्यार्थीहरूले के-कस्ता प्रकृतिका त्रुटिहरू के कारणले गर्छन् भनी गरिने अध्ययन र विश्लेषण जसले ती त्रुटिहरूको निराकरण गर्न महत्त्वपूर्ण सहयोग गर्दछ, त्यसलाई त्रुटि विश्लेषण भनिन्छ” (ढुङ्गेल र दाहाल, २०६२ : २२६) ।

“भाषा सिक्नेवा भाषाको प्रयोग गर्ने क्रममा मानिसहरूले के-कस्ता त्रुटिहरू गर्दछन् र त्यस्त त्रुटि के-कति कारणले गर्दा भएका हुन्छन् भन्ने कुराको अध्ययन विश्लेषण गर्ने कामलाई त्रुटि विश्लेषण भनिन्छ” (पारसमणि भण्डारी, २०५४ : १) ।

उपरोक्त विचारहरूबाट के सिद्ध हुन्छ भने त्रुटि भाषा सिकाइमा देखिने विकासको सङ्केत हो । जति प्रयत्न गर्नु त्यति भुल अर्थात त्रुटि कम हुँदै जान्छ र त्रुटिहरू कमी हुँदै भाषाको प्रभावकारी सिकाइ सम्भव हुन्छ । त्रुटिविश्लेषण भाषा सिकाइका सन्दर्भमा देखा पर्ने त्रुटिहरूको व्यवस्थित र वैज्ञानिक तरिकाले अध्ययन, विश्लेषण गर्ने प्रक्रिया तथा पद्धति हो भन्ने निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ (गौतम २०६१: ९८) ।

२.२ त्रुटिविश्लेषणको उद्देश्य

त्रुटिविश्लेषण मूलतः भाषा सिकाइसँग सम्बन्धित भएकाले सिकारूले गर्ने त्रुटिहरू पत्ता लगाउने र ती त्रुटि निराकरणका उपायहरू पत्ता लगाउनु यसको मुख्य उद्देश्य हो । यसका साथै यसको अन्य उद्देश्यहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

- (क) कुनै व्यक्तिले सिकिरहेको भाषा कति जानेको छ ? पत्ता लगाउनु,
- (ख) सिकारूले भाषा कसरी सिक्दछ पत्ता लगाउनु,
- (ग) भाषा सिकाइमा हुने साझा कठिनाई तथा समस्याहरूको जानकारी प्राप्त गर्नु,
- (घ) उच्चारणगत (गर्णगत), शब्दरचनागत, रूपरचनागत, शब्दप्रयोगगत, वाक्यगत आदि त्रुटिहरू पहिल्याइ सिकारूलाई पूर्ण रूपले सचेत गराएर भाषा सिकाउनु,
- (ङ) त्रुटिको निराकरणका उपायहरू के-के हुन सक्छन् ? पत्ता लगाउनु,

२.३ त्रुटि विश्लेषणको महत्त्व

भाषा सिकाइका सन्दर्भमा सिकारूले गर्ने त्रुटिहरूको विश्लेषणबाट उसले सिकिरहेको भाषाको विकास प्रक्रियाको जानकारी हाँसिल गर्न सहयोग प्राप्त हुन्छ । त्रुटिविश्लेषणबाट शिक्षार्थीपरक हुने हुनाले र खास गरी शिक्षार्थीको भाषिक सम्पादनसँग सम्बद्ध हुने हुनाले यसबाट शिक्षार्थीमा निहित भाषा सिकाइ प्रक्रियाको प्रत्यक्षतः सम्बन्ध हुन्छ । त्यसैले भाषा सिकाइ प्रक्रियाको व्याख्या गर्नु प्रत्यक्ष र गतिशील आधार प्रदान गर्दछ ।

शिक्षकको शिक्षण प्रविधिमा सुधार गर्न त्रुटिविश्लेषणले मद्दत गर्दछ । विद्यार्थीले गर्ने त्रुटिहरू आफ्ना कारणले भएका हुन् अथवा आफ्नो शिक्षण विधि ठीक छ वा छैन भनी आत्म मूल्याङ्कन गर्न सहयोगी हुन्छ । शिक्षण सामाग्री निर्माण र शिक्षकलाई शैक्षिक योजना निर्माण गर्न त्रुटिविश्लेषणले मद्दत गर्दछ । त्रुटिविश्लेषण भाषा सिकाइ प्रक्रियाको अध्ययन गर्ने महत्त्वपूर्ण पद्धती भएकाले यसले त्रुटिपूरक दृष्टिले प्रत्येक भाषामा सिकाइ प्रक्रियाको अध्ययन हुने हुनाले सिकारूले गर्ने त्रुटिहरूको ज्ञान हुने र अर्कातिर भाषाको सिकाइक्रम तथा प्रवृत्तिसमेतको जानकारी प्राप्त हुने हुँदा प्रायोगिक र सैद्धान्तिक रूपमा यो महत्त्वपूर्ण हुन्छ ।

२.४ त्रुटि, गल्ती र भुलमा फरक

एस. पीट. कर्डरले त्रुटि, गल्ती र भुलमा भिन्नता देखाएका छन् । ती तीनवटा शब्दहरू सुन्दा उस्तै सुनिएता पनि यिनलाई एउटै रूपमा बुझ्नु हुँदैन । कर्डरले यी तीनको बीचको भिन्नतालाई यसरी प्रस्तुत गरेका छन् :-

२.४.१ त्रुटि

कुनै पनि भाषाको भाषिक नियमहरू प्रयोग क्षमताको अभावमा गरिने भाषिक नियमको गलत प्रयोगलाई त्रुटि भनिन्छ । अतः त्रुटि हुनको निम्ति आवश्यक पहिलो शर्त नै भाषिक नियमहरूको ज्ञानको अभाव हुनु हो । त्यसैले मातृभाषिहरूले आफ्नो मातृभाषामा त्रुटि गर्दैनन् भन्ने सैद्धान्तिक मान्यता हुन्छ । किनकि सैद्धान्तिक रूपमा हेर्दा मातृभाषीहरूले आफ्नो भाषका भाषिक नियम प्रयोग गर्ने सामर्थ्य हासिल गरेका हुन्छन् । तर व्यवहारिक रूपमा भने कुनै पनि मातृभाषी आफ्नो मातृभाषाको भाषिक नियममा पूर्ण कहिल्लै पनि हुँदैन ।

२.४.२ गल्ती

कुनै पनि कारणले कोड (भाषा वा भाषिका) को गलत प्रयोग गर्नुलाई गल्ती भनिन्छ । कुनै वक्ता वा लेखकले नियम जानेर वा नजानेर गल्ती गर्ने गर्दछ । यसप्रकारको गल्ती मातृभाषी वा दोस्रो भाषाका वक्ता जो सुकैले पनि गर्न सक्छन् ।

२.४.३ भुल

भाषिक नियमहरू जानिसकेपछि भाषाको प्रयोग गर्ने सन्दर्भमा वक्ता वा लेखकले लापरवाही गरेमा हुने भाषिक नियम को गलत प्रयोगलाई भुल भनिन्छ । भुल हुने कारण नियमको जानकारीको अभाव नभई नियम जानेर पनि गरिने लापरवाहीपूर्ण प्रयोग हो ।

यसरी त्रुटि, गल्ती र भुल तीन वटा उस्ता- उस्तै जस्ता बुझिए तापनि भाषिक प्रयोगका सन्दर्भमा नितान्त भिन्न छन् । एउटाको प्रसङ्गमा अर्काको प्रयोग गर्न मिल्दैन ।

२.५ त्रुटिका स्रोत तथा कारक तत्त्वहरू

त्रुटिका स्रोतहरूमा पहिलो भाषा, लक्ष्य भाषा, सिकारूका भाषिक वातावरण, सिकारूको बौद्धिकता, भाषाको कठीनाई आदि पर्दछन् ।

२.५.१ स्रोत भाषा/पहिलो भाषा

सिकारूको पहिलो भाषा वा मातृभाषाले लक्ष्य भाषा सिकाइको क्रममा प्रभाव पार्ने हुन्छ । त्यसमा पनि समवर्गीय वा समपारिवारिक भाषाको सिकाइमा र भिन्न वर्गीय वा भिन्न पारिवारिक भाषाको सिकाइमा सरलता र जटिलताको मात्रा भिन्न हुन सक्छ । सिकारूले लक्ष्य भाषाको सिकाइमा स्रोत भाषाका कतिपय प्रवृत्तिहरूलाई सामान्यीकरण गर्ने गर्दछ । लक्ष्य भाषा र स्रोत भाषा सामाजिक निकटताको भाषा भएमा कम त्रुटि हुने र सामाजिक दूरताको भाषा भएमा धेरै र गम्भीर त्रुटिहरू हुने गरेको पाइन्छ । त्यसैले लक्ष्य भाषामा गर्ने कतिपय त्रुटिहरूको कारक तत्त्व स्रोत भाषा मान्न सकिन्छ ।

२.५.२ भाषिक वातावरण

सिकारूले प्राप्त गरेको भाषिक वातावरणले पनि भाषा सिकाइका क्रममा महत्त्वपूर्ण प्रभाव पारेको हुन्छ । पहिलो भाषा सिकाइका क्रममा सिकारूले स्वतन्त्र, अनियन्त्रित र अनौपचारिक वातावरण प्राप्त गरेको हुन्छ । तर दोस्रो वा लक्ष्य भाषा सिकाइका क्रममा भने

नियन्त्रित र अपौचारिक वातावरण हुने गर्दछ । त्यसैले त्रुटिको स्रोत तथा कारक तत्त्वका रूपमा भाषिक वातावरणलाई पनि लिन सकिन्छ ।

२.५.३ सिकारूको बौद्धिकता

सिकारूको मानसिक सामर्थ्य नै बौद्धिकता हो । उसको उमेर, अनुभव, परिपक्वता आदिले बौद्धिकतामा प्रभाव पारेको हुन्छ । बौद्धिक क्षमता तीक्ष्ण भएका सिकारूले कम त्रुटि गर्ने र बौद्धिक क्षमता कमजोर भएको सिकारूले धेरै त्रुटिहरू गर्ने हुन्छ । त्यसैले पनि बौद्धिकता पनि त्रुटिको क्षेत्र वा कारक तत्त्वको रूपमा आउँछ ।

२.५.४ भाषिक कठिनाइ तथा जटिलता

भाषा सिक्ने क्रममा भाषिक प्रयोगमा कठिनाइ भएका अवस्थामा बढी त्रुटि र ढिलो सिक्ने हुन्छन् भने भाषिक प्रयोग सामान्य भएको अवस्थामा कम त्रुटि गर्ने र भाषा छिटो सिक्ने हुन्छन् । त्यसैले भाषिक कठिनाइ पनि त्रुटि हुने स्रोतका रूपमा लिन सकिन्छ ।

२.५.५. लक्ष्य भाषा

सिकारूले सिक्न चाहेको लक्ष्य भाषा उसको मातृभाषा वा पहिलो भाषा भन्दा भिन्न परिवारको वा भौगोलिक दूरताको भाषा भए बढी त्रुटि हुने हुनाले लक्ष्य भाषा पनि त्रुटिको कारक तत्त्व मानिन्छ ।

२.६ त्रुटिका क्षेत्रहरू

त्रुटि हुन सक्ने भाषाका क्षेत्रहरू नै त्रुटिका क्षेत्रहरू हुन् । त्यस्ता त्रुटि हुन सक्ने संभाव्य क्षेत्रहरू विभिन्न हुन सक्छन् । जसमध्ये केही प्रमुख त्रुटि क्षेत्रहरूलाई निम्न प्रकारमा बाँड्न सकिन्छ (ढुङ्गेल र दाहाल २०६० : १९०-१९२) ।

२.६.१ उच्चारणगत त्रुटि

उच्चारणगत त्रुटिलाई वर्णगत त्रुटि पनि भनिन्छ । त्रुटि हुने सम्भाव्य क्षेत्रहरूमध्ये प्रमुख क्षेत्र उच्चारण हो । एउटा भाषामा पाइने कतिपय वर्णहरू अर्को भाषामा हुँदैन पहिलो

भाषा र दोस्रो भाषामा समान नभएका वर्णको उच्चारणमा त्रुटि हुने गरेको पाइन्छ । जस्तै मगर भाषा, मातृ भाषा हुनेहरूले नेपालीका त,ठ,द को उच्चारणमा गल्ती गरेको पाइन्छ ।

२.६.२ शब्द रचनागत त्रुटि

त्रुटिका सम्भाव्य क्षेत्र मध्ये शब्द रचनाका क्रममा पर्ने त्रुटि पनि एक हो । जस्तै: 'पहाड' शब्दमा 'इया' प्रत्यय लागेर 'पहाडिया' हुन्छ भन्ने सिकेका सिकारूले 'टोल' शब्दमा 'इया' प्रत्यय लगाएर 'टोलिया' बनाउनु यस प्रकारको त्रुटि हो ।

२.६.३ रूप रचनागत त्रुटि

रूपको निर्माण र प्रयोग गर्दा हुने त्रुटिहरू नै रूपरचनागत त्रुटिहरू हुन् । जस्तै आदररहित एकवचन 'हरू' जोडेर ऊहरू (उनीहरू), योहरू (यिनीहरू) आदि बनाउन र ओकारान्त नाममा 'हरू' जोडेर बहुवचन बनाउँदा हुने त्रुटिहरू 'डोकाहरू', 'कोदालोहरू', 'नाम्लोहरू' आदि यी यस्ता त्रुटिहरू रूपरचनागत त्रुटिहरू मानिन्छन् । त्यस्तै विभक्ति चिन्ह प्रयोग सम्बन्धी त्रुटि जस्तै त्योले (त्यसले), योलाई (यसलाई), कोलाई (कसलाई) आदि यस प्रकारका त्रुटि हुन् । यी बाहेक लिङ्ग, वचन, पुरुष र कालका रूपायनसँग सम्बन्धित थुप्रै त्रुटिहरू नेपाली भाषा आर्जन र सिकाइका क्रममा हुने गरेका पाइन्छन् ।

२.६.४ वाक्यगत त्रुटि

खास भाषामा खासप्रकारको क्रम रहेको हुन्छ । जस्तै : नेपाली भाषामा कर्ता+कर्म+क्रिया हुन्छ । नेपाली मातृभाषाका सिकारूले अंग्रेजी भाषा सिक्दा त्रुटि गरेको पाइन्छ । त्यस्तै गरी मगर भाषामा पुलिङ्ग, स्त्रीलिङ्ग, दुवैका लागि एउटै क्रिया (पुलिङ्ग) को प्रयोग हुन्छ । यसरी प्रत्येक भाषाको पदक्रम, पदसङ्गति, लिङ्ग आदिमा फरक-फरक संयोजन हुने भएकाले वाक्यगत त्रुटि बढी हुने गर्दछन् ।

२.६.५ वर्णविन्यासगत त्रुटि

कथ्य भाषालाई लेख्य रूप दिने सन्दर्भमा वर्णविन्यासगत त्रुटिहरू देखापर्दछन् । वर्णविन्यासगत त्रुटिहरू ह्रस्व-दीर्घ प्रयोग सम्बन्धी त्रुटि, श/ष/स को प्रयोग सम्बन्धी त्रुटि, ब/व को प्रयोग सम्बन्धी त्रुटि, य/ए को प्रयोग, हलन्त/अजन्तको प्रयोग सम्बन्धी पर्दछन् ।

उच्चारण पदवियोग सम्बन्धी त्रुटिहरू पर्दछन् । उच्चारण एउटै भए पनि लेख्य रूपमा ह्रस्व-दीर्घको प्रयोगले अर्थमा फरक पार्दछ, जस्तै : दिनको अर्थ समय (दिउँसो) र दीनको अर्थ गरिब/दुःखी हुन्छ । यसर्थ कतिपय मातृभाषा र अन्य भाषामा वर्णविन्यासगत भिन्नता हुन्छ; जसले गर्दा सिकारूले त्रुटि गर्ने गर्दछन् ।

२.७. त्रुटिको वर्गीकरण

भाषा सिकाइका क्रममा त्रुटिलाई स्वभाविक प्रक्रिया तथा सिकाइको क्रम वा प्रवृत्तिको सङ्केतका रूपमा लिइन्छ । भाषा सिक्ने क्रममा सिकारूले गर्ने गरेका त्रुटिहरूलाई विभिन्न आधारमा हेर्न र वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । (गौतम २०६१:१०६)

२.७.१ विकासशीलताका आधारमा

सिकाइको विकासक्रमलाई विकासशीलता भनिन्छ । भाषा सिकाइ एकैचोटि नभई क्रमिक रूपमा हुने भएकाले यसलाई विकासशीलता भनिएको हो । विकासशील त्रुटिलाई दुई वर्गमा विभाजन गरेर हेर्न सकिन्छ । नियमित र अनियमित (अधिकारी, २०६२:१०६) ।

विकासशीलताका आधारमा कर्डरले त्रुटिलाई अव्यवस्थित, व्यवस्थित र उत्तरव्यवस्थित गरी तीन प्रकारमा बाँडेका छन् । यिनको छोटो परिचय निम्न अनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :-

२.७.१.१ अव्यवस्थित त्रुटि

सिकाइको प्रारम्भिक अवस्थामा भाषिक नियमको अभावका कारण शिक्षार्थीहरूले गर्ने विभिन्न प्रकारका त्रुटिहरू अव्यवस्थित त्रुटिहरू हुन् । अर्थात् कुनै एक सिकारूले एकपटक एक प्रकृतिको त्रुटि गर्दछ र अर्को पटक अर्को प्रकारको त्रुटि गर्दछ, भने त्यस्ता त्रुटिलाई अव्यवस्थित त्रुटि भनिन्छ । यस्ता त्रुटिहरूमा नियमिता हुँदैन र सामान्यीकरण गर्न नसकिने वैयक्तिक खालका हुन्छन् । यस प्रकारका त्रुटिमा त्रुटिकर्ताले आफूले कसरी त्रुटि गरेको हो सो भन्नसमेत सक्दैन ।

२.७.१.२ व्यवस्थित त्रुटि

सिकारू सचेत हुँदाहुँदै पनि सुधार नसकिने त्रुटिलाई व्यवस्थित त्रुटि भनिन्छ । यस्ता त्रुटिहरू नियमित प्रकृतिका हुन्छन् । विशेषतः यस्ता त्रुटिहरू अन्तरभाषाको अवस्थामा अर्थात् सिकाइको सङ्क्रमण अवस्थामा हुन्छन् । यस्ता प्रकृतिका त्रुटिहरूमा पनि नियमको ज्ञानको

अभाव नै प्रमुख कारण रहेको पाइन्छ । अतिसामान्यीकरण, असामान्यीकरण वा आंशिक सामान्यीकरण यस प्रकारको त्रुटि हुने मुख्य कारण हुन् । जस्तै मगर मातृभाषीले पुलिङ्ग वाक्य संरचनामा छोरो आयो, भाइ आयो भनेभैं स्त्रीलिङ्गी वाक्य संरचनामा पनि छोरी आयो र बहिनी आयोजस्ता वाक्यहरू बोल्दछन् किनकि मगर भाषामा स्त्रीलिङ्गी क्रियापदको प्रयोग गर्ने गर्दैनन् । वक्तालाई आफूले त्रुटि गरेको छु भन्ने पनि थाहा नहुनु यस प्रकारको त्रुटिको एउटा विशेषता हो । यस्ताखाले त्रुटिहरू भाषा शिक्षण र सिकाइमा निकै चुनौतीपूर्ण हुन्छन् ।

२.७.१.३ उत्तरव्यवस्थित त्रुटि

भाषिक नियमको ज्ञान भइसकेर पनि सिकारूले असावधानीपूर्वक गलत गरी हुने त्रुटिलाई उत्तरव्यवस्थित भनिन्छ । यस प्रकारको त्रुटिमा सिकारू अर्थात वक्तालाई भाषिक नियमको पूर्व ज्ञान हुने भएकाले आफ्नो त्रुटिलाई आफैँ औल्याउन र सुधार गर्न सक्छन् । खासगरी सैद्धान्तिक नियमहरूको ज्ञान भएर पनि अभ्यासको कमी र असावधानीका कारण यस्ता त्रुटि हुन्छन् ।

२.७.२ स्रोतका आधारमा

सिकारूले गरेका त्रुटि भाषाका कुन स्रोतका हुन् सो को आधारमा पनि त्रुटि गर्न सकिन्छ ।

२.७.२.१ भाषान्तरिक त्रुटि

स्रोतभाषा अर्थात मातृभाषा आर्जन वा प्रयोगको क्रममा गरिने त्रुटिहरूलाई भाषान्तरिक त्रुटि भनिन्छ, जस्तै: 'राम घर गयो', 'हरि घर गयो', जस्ता पुलिङ्गी वाक्यहरू प्रयोग गरिरहेको वक्ताले स्त्रीलिङ्गी वाक्य प्रयोग गर्दा 'सीता घर गयो', 'गीता घर गयो' बनाउनु यस प्रकारको त्रुटि हो । यस्ता त्रुटिहरू स्रोत भाषाका नियमहरूको गलत ठम्याई र सामान्यीकरणबाट हुने गर्दछन् ।

२.७.२.२ अन्तरभाषिक त्रुटि

कुनै भाषालाई मातृभाषाको रूपमा बेल्ले सिकारूले अर्को भाषा सिक्ने क्रममा गर्ने त्रुटिलाई अन्तरभाषिक त्रुटि भनिन्छ । जस्तै मैथिली मातृभाषीले तामाङ भाषा बोल्दा गर्ने

त्रुटि, मगर मातृभाषीले नेपाली बोल्दा गर्ने त्रुटि आदि यसप्रकारका त्रुटि अन्तर्गत पर्दछन् । स्रोत भाषा वा अन्य कुनै पनि भाषाको अर्को भाषामा नक्कल वा सामान्यीकरण गर्दा अन्तरभाषिक त्रुटि हुन्छन् ।

२.७.३ भाषाकोटिका आधारमा

भाषामा विभिन्न कोटिहरू हुन्छन् । ती विभिन्न कोटिहरूमा सिकारूले विभिन्न प्रकारका त्रुटिहरू गर्ने गर्दछन् । त्रुटि भाषाको कुन कोटिको हो भनी ठम्याउन त्रुटिलाई भाषाकोटिका आधारमा वर्गीकरण गरिएको छ ।

२.७.३.१ उच्चारणगत त्रुटि

कुनै वर्ण, रूप, पद, पदावली, वाक्यांश वा वाक्यको उच्चारण गर्दा हुने त्रुटिहरू उच्चारणगत त्रुटिहरू हुन् । जस्तै: मगर मातृभाषीले त, द जस्ता वर्णहरूको प्रयोग गर्दा क्रमशः ट, ड वर्णहरूको उच्चारण गरेर हुने त्रुटि यसप्रकारका त्रुटिहरू हुन् ।

२.७.३.२ वर्णविन्यासगत त्रुटि

लेखाइको क्रममा वर्णविन्यासमा गर्ने त्रुटिहरू वर्णविन्यासगत त्रुटिहरू हुन् । जस्तै: पुष्प भन्ने अर्थमा दीर्घ 'फूल' को सट्टामा ह्रस्व 'फुल' लेख्नु यस किसिमको त्रुटि हो । कतिपय अवस्थामा यस्ता त्रुटिले अर्थको अनर्थ हुन जान्छ ।

२.७.३.३ व्याकरणगत त्रुटि

रूपरचना, वाक्य रचना वा वाक्यान्तरणका क्रममा गर्ने त्रुटिहरू व्याकरणगत त्रुटिहरू हुन् । जस्तै: 'रमा विद्यालय जान्छे' लेख्नुपर्नेमा 'रमा जान्छे विद्यालय' व्याकरणगत त्रुटि हो ।

२.७.३.४ शब्दभण्डारगत त्रुटि

शब्दनिर्माण र प्रययोगका क्रममा गर्ने त्रुटिहरू शब्दभण्डारगत त्रुटिहरू हुन् । जस्तै : सन्धि प्रक्रियाद्वारा शब्द निर्माण गर्दा 'महा+उत्सव : महोत्सव' बनाउनु पर्नेमा 'महा+उत्सव : महाउत्सव' बनाउनु एक प्रकारको त्रुटि हो ।

२.७.३.५. शैलीगत त्रुटि

असान्दर्भिक वा अनुपयुक्त शैलीको प्रयोग गरी हुने त्रुटिहरू शैलीगत त्रुटिहरू हुन् । जस्तै: 'कृपाकी बहिनी शिल्पा निकै चलाख छ ।' लेखनुपर्नेमा 'छ बहिनी शिल्पा कृपाकी निकै चलाख' लेख्दा हुने त्रुटि शैलीगत त्रुटि हो । यस्तो अनुपयुक्त शैलीको प्रयोग गर्दा वाक्य संरचना व्याकरणको दृष्टिले नमिल्नुका साथै खास अर्थपनि लोप हुन सक्छ ।

२.७.४ गम्भीरताका आधारमा

भाषा मुख्य रूपमा विचार विनिमयको साधन हो । यसको निमित्त भाषाका दुई पक्ष रहेका हुन्छन् बोध र अभिव्यक्ति । भाषाले विचारको वहन गर्ने हुँदा भाषामा अर्थ हुन्छ । भाषाका सिकारूले भाषा प्रयोग गर्दा अर्थतात्त्विक हिसाबले दुई प्रकारका गल्ती गरेको देखिन्छ - (१) अर्थबाधक त्रुटि (२) अर्थअबाधक त्रुटि ।

२.७.४.१ अर्थबाधक (अर्थघातक) त्रुटि

जुन त्रुटि हुँदा एउटा अर्थको सट्टा अर्को अर्थ लाग्छ र अर्थको अनर्थ हुन जान्छ भने त्यस्तो त्रुटिलाई अर्थबाधक त्रुटि भनिन्छ । जस्तै : 'घर' भन्नुपर्नेमा 'कर' भन्यो भने अनर्थ लाग्ने हुन्छ । विशेषत : यस्ता त्रुटिहरू अतिसामान्यीकरण गर्ने प्रवृत्तिले हुने गरेको पाइन्छ र बढी हानिकारक पनि हुन्छन् ।

२.७.४.२ अर्थअबाधक (अर्थअघातक) त्रुटि

जुन त्रुटि गर्नाले अर्थमा कुनै बाधा उत्पन्न हुँदैन तर निरर्थक शब्द बन्दछ र स्रोता वा पाठकले सही अर्थ लगाएर सुन्न वा पढ्न सक्छ, त्यस्तो प्रकारको त्रुटिलाई अर्थअबाधक त्रुटि भनिन्छ । जस्तै: 'किताब' लेखनुपर्नेमा 'कितब' लेख्यो भने त्यो अर्थ अबाधक त्रुटि हुन्छ । त्यस्ता त्रुटिहरू त्यति गम्भीर र हानिकारक हुँदैनन् ।

२.७.५. व्यापकताका आधारमा

कुनै पनि सिकारूले भाषा सिक्दा भाषाको कुन र कति मात्रामा त्रुटि गरेको छ त्यसलाई सीमाङ्कन गर्न व्यापकताको आधार लिइन्छ । व्यापकताको आधारबाट त्रुटिलाई दुई भागमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

२.७.५.१. आंशिक त्रुटि

कुनै वाक्य, सङ्कथन वा पाठको खास अंशमा देखिने त्रुटिलाई आंशिक त्रुटि भनिन्छ । कतिपय त्रुटिहरू खास शब्द, रूप वा वर्णमा मात्र प्रभाव पार्ने खालका हुन्छन् । यस्ता त्रुटिहरू प्रायः अर्थ अबाधक हुन्छन् ।

२.७.५.२. व्यापक (समग्र) त्रुटि

वाक्यको खास अंशसँग मात्र सम्बन्धित नभई सिंगै वाक्य, सङ्कथन वा पाठलाई प्रभाव पार्ने प्रकृतिका त्रुटिहरू व्यापक त्रुटि हुन् । यस्ता त्रुटिले सम्पूर्ण वाक्य, सङ्कथन वा पाठलाई नै प्रभाव पार्ने भएकाले समग्र त्रुटि पनि भनिन्छ । यस्ता त्रुटिलाई गम्भीर त्रुटिका रूपमा हेरिन्छ ।

२.७.६. स्वरूपका आधारमा

त्रुटिको वाह्य स्वरूप कस्तो छ ? त्यसका आधारमा गरिएको त्रुटिको वर्गीकरण नै स्वरूपको आधारमा गरिएको वर्गीकरण हो । यस्ता त्रुटिहरू चार प्रकारका हुन्छन् :-

२.७.६.१. लोपगत त्रुटि

सिकारूले सिकिरहेको भाषा बोल्दा वा लेख्दा कतिपय वर्ण, शब्द आदि आवश्यक भाषिक एकाइ छुट्न गएमा लोपगत त्रुटि हुन्छ । जस्तै : 'हरिले भाँडा बेच्ने गर्छ' भन्ने पूर्ण वाक्य हुनुपर्नेमा 'हरिले भाँडा गर्छ' लेख्यो भने आवश्यक भाषिक एकाइ छुट्न गई उक्त वाक्यको पूर्ण अर्थ आउँदैन । यस प्रकारको त्रुटि लोपगत त्रुटि हो ।

२.७.६.२. थपोटगत त्रुटि

सिकारूले सिकिरहेको भाषा बोल्दा वा लेख्दा केही ध्वनि, वर्ण, शब्द आदि अनावश्यक भाषिक एकाइ थपियो भने त्यो थपोटगत त्रुटि हुन्छ । जस्तै : 'करूणले खेल जाँदा आफ्नो साथी सुमनलाई भनेर बोलाएर जान्छ' यस वाक्यमा प्रयोग गरिएको 'भनेर' र 'बोलाएर' दुवै शब्दले एकै किसिमको अर्थ व्यक्त गर्ने भएकाले 'भनेर' शब्द अनावश्यक थपिएको छ । यस प्रकारको त्रुटि थपोटगत त्रुटि हो ।

२.७.६.३. छनोटगत त्रुटि

सिकारूले सिकिरहेको भाषा बोल्दा वा लेख्दा गलत भाषिक एकाइको छनोट गरेर उत्पन्न हुने त्रुटिलाई छनोटगत त्रुटि भनिन्छ । जस्तै : अंग्रेजी भाषामा सामान्य आदरार्थी (तिमी) बाहेक अन्य आदरार्थी नहुने हुँदा भर्खर नेपाली सिक्दै गरेका अंग्रेजी मातृभाषीले 'गुरू आउनुभयो' को सट्टा 'गुरू आए' भन्न वा लेख्न सक्छ । यस्तु त्रुटि छनोटगत त्रुटि हो ।

२.७.६.४. क्रमजनित त्रुटि

सिकारूले सिकिरहेको भाषा बोल्दा वा लेख्दा भाषिक एकाइको अमान्य त्रुटिलाई क्रमजनित त्रुटि भनिन्छ । जस्तै : अंग्रेजी मातृभाषी वक्ता वा लेखकले भर्खर नेपाली सिक्ने क्रममा भाषा बोल्दा वा लेख्दा 'केटो खेत खन्छ' बनाउनु पर्नेमा 'केटो खन्छ खेत' बनाउन सक्छ । यस्तो किसिमको त्रुटि क्रमजनित त्रुटि हो ।

२.७.७. औचित्यका आधारमा

भाषाका सिकारूले गर्ने त्रुटिलाई औचित्यको आधारमा दुई प्रकारमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

२.७.७.१ व्याकरणिक त्रुटि

भाषा सिकारूले सिकिरहेको भाषा बोल्दा वा लेख्दा सम्बद्ध भाषाको व्याकरणिक नियमसँग मेल नखाने वाक्यहरू उत्पादन गर्दा हुने त्रुटिलाई व्याकरणिक त्रुटि भनिन्छ । यस अर्न्तगत रूपगत, व्याकरणगत, वाक्यान्तरणगत त्रुटिहरू पर्दछन् । जस्तै : 'राम जेहेन्दार विद्यार्थी हो' लेख्नुपर्नेमा 'हो जेहेन्दार विद्यार्थी राम' लेख्दा हुने वाक्य संरचनागत त्रुटि व्याकरणिक त्रुटि हो ।

२.७.७.२ सन्दर्भगत त्रुटि

व्याकरणका दृष्टिले शुद्ध वाक्य उत्पादन गरेर पनि त्यसको प्रयोग गलत सन्दर्भमा भयो भने त्यो सन्दर्भगत त्रुटि हुन्छ । कहिले काँही व्याकरणका दृष्टिले अशुद्ध वाक्य गलत वाक्य पनि सन्दर्भका दृष्टिले सही छ, भने त्यो वाक्य त्रुटिरहित वाक्य मानिन्छ, भने व्याकरणका दृष्टिले सही वा गलत जे भए तापनि यदि सन्दर्भका दृष्टिले त्रुटिपूर्ण छ भने

त्यस्ता वाक्यलाई त्रुटिपूर्ण मान्नुपर्छ । किनकि भाषालाई सन्दर्भबाट अलग गर्न सकिँदैन । यसरी सन्दर्भगत त्रुटिहरू व्याकरणिक त्रुटिहरूभन्दा बढी सम्बेदनशील हुन्छन् । जस्तै : ‘(२५ वर्षको छोरालाई) बाबु ! बुबु, माम हाम्म गर्न आऊ’ भनी बोलाउँदा व्याकरणका दृष्टि शुद्ध भए तापनि २५ वर्षको व्यक्तिलाई बुबु, माम र हाम्म शब्द सन्दर्भगत दृष्टिले अभिधा अर्थमा त्रुटिपूर्ण मानिन्छ ।

२.८ त्रुटिविश्लेषणका पद्धतिहरू

त्रुटिविश्लेषण एउटा प्रक्रिया हो । जसका निम्ति दुई प्रकृतिका पद्धतिहरू रहेका छन् :

२.८.१ पूर्वनिर्धारित कोटि पद्धति

यस पद्धतिअन्तर्गत सर्वप्रथम विद्यार्थीले के-कस्ता त्रुटिहरू गर्दछन् भन्ने पूर्ण अनुमान गरिन्छ र विद्यार्थीहरूका अभिव्यक्तिलाई आधार बनाएर सङ्कलित त्रुटिहरूको निर्धारित कोटि अन्तर्गत वर्गीकरण गरी व्याख्या विश्लेषण गरिन्छ । व्याकरणात्मक कोटिहरू (लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, पक्ष, भाव, वाच्य, आदर, कारक, विभक्ति आदि) मध्य कुन कोटिमा के-कस्ता त्रुटिहरू गरेको छ भन्ने कुरा पत्ता लगाउनु अत्यावश्यक हुन्छ र यिनै खास कोटिहरूमा जोडेर त्रुटिको विश्लेषण गरिन्छ । यस पद्धतिबाट गरिएको त्रुटि विश्लेषणले कुनै पनि सिकारूले भाषाको प्रयोगमा गर्ने समग्र त्रुटिहरूको अध्ययन गर्न सकिँदैन । यो पद्धति त्रुटिविश्लेषण कर्ताद्वारा नियन्त्रित प्रकृतिको हुन्छ ।

२.८.२ पश्चनिर्धारित कोटि पद्धति

यो पद्धति पूर्वनिर्धारित कोटी पद्धतिको ठीक विपरीत पद्धति हो । यसमा सिकारूको भाषिक प्रयोगगत अभिव्यक्तिहरूको विश्लेषणको आधारमा उसले के कस्ता किसिमका त्रुटिहरू गर्दोरहेछ भन्ने कुरा पत्ता लगाउँछ । विद्यार्थीहरूले भाषाका खास पक्षमा कुन प्रकृतिको त्रुटि गर्दछन् भन्ने कुरा पत्ता लगाउँन यो पद्धति भन्दा पूर्वनिर्धारित कोटि पद्धति बढी उपयोगी हुन्छ तर एउटा विद्यार्थीले खास अभिव्यक्तिका क्रममा गर्ने त्रुटिहरू पहिचान गर्न पश्चनिर्धारित कोटि पद्धति उपयोगी हुने देखिन्छ । यो पद्धति खुल्ला प्रकृतिको हुने भएकाले यसले त्रुटिका व्यापक क्षेत्रलाई समेट्न सक्ने गुण छ । तर विशिष्टीकृत रूपमा विश्लेषण गर्नुपरेको खण्डमा भने पूर्वनिर्धारित कोटि पद्धतिकै अनुशरण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

समग्र त्रुटिहरूको अध्ययनपछि मात्र त्रुटिको क्षेत्र वा पक्षको निक्क्यौल गर्ने हुँदा पश्चनिर्धारित कोटि पद्धति केही खर्चिलो र समय लाग्ने हुन्छ (गौतम, २०६१ : १०९) ।

२.९ त्रुटिविश्लेषण प्रक्रिया

त्रुटिविश्लेषणका निश्चित प्रक्रियाहरू हुन्छन् । त्रुटिविश्लेषणका प्रक्रियालाई चरण पनि भन्न सकिन्छ । त्रुटिहरूको अध्ययन विश्लेषण गर्दा निम्न प्रक्रियाहरू अपनाउनु पर्दछ :

२.९.१ त्रुटिको सङ्कलन

सर्वप्रथम विद्यार्थीहरूले मौखिक र लिखित रूपमा गर्ने त्रुटिहरूको सङ्कलन गर्नुपर्दछ । त्यसका लागि त्रुटि हो वा होइन भन्ने पहिचान गर्नुपर्दछ । त्रुटिको पहिचान गर्नका निम्ति अध्येतामा सम्बन्धित भाषाको व्याकरणिक ज्ञान, सम्बन्धित भाषाको अभिव्यक्तिको ज्ञान र धैर्य हुनु अत्यावश्यक हुन्छ । त्रुटिविश्लेषण गर्ने व्यक्तिले धैर्यसाथ असावधावनीगत वा नियमित त्रुटिको राम्ररी पहिचान गर्नुपर्दछ ।

२.९.२ त्रुटिको वर्गीकरण

त्रुटिको सङ्कलन गरिसकेपछि त्रुटिहरू कुन-कुन प्रकृतिका छन् भनेर वर्गीकरण गर्नुपर्दछ । त्रुटिहरूको वर्गीकरण विकासशीलता, भाषाकोटि, स्रोत गम्भीरता, व्यापकता, स्वरूप, अनौचित्य, औचित्य आदिका आधारमा गर्नुपर्दछ ।

२.९.३ त्रुटिको वर्णन वा व्याख्या

त्रुटि कुन प्रकृतिको हो ? त्रुटि हुनाका कारणहरू के-के हुन् ? त्रुटि के कारणबाट भएको हो ? मातृभाषाको कारणबाट हो वा पाठ्यसामग्रीको अनुपयुक्तताबाट उत्पन्न भएको हो ? आदि विषयको वर्णन गर्ने काम त्रुटिविश्लेषण अन्तर्गत गर्दछ । त्रुटि कुन क्षेत्रसँग सम्बन्धित छ : उच्चारण, शब्दरचना, रूपरचना, शब्दप्रयोगगत, वाक्यगत, वर्णविन्यासगत सो पत्ता लगाउने काम त्रुटिको व्याख्याअन्तर्गत पर्दछ ।

२.९.४ त्रुटिको निराकरण

त्रुटिहरूको पहिचान विश्लेषणबाट प्राप्त तथ्यहरूका आधारमा तिनको निराकरण गर्ने उपाय सुझाउनु त्रुटिविश्लेषण कर्तासँग सम्बन्धित विषय हो । त्रुटि निराकरण गर्नु

त्रुटिविश्लेषणको खास प्रयोजन हो । समस्या पत्ता लगाएर मात्र हुँदैन त्यसलाई समाधान गर्ने उपाय पनि पत्ता लगाउनु पर्ने हुन्छ । त्रुटि निराकरण त्रुटि विश्लेषण पछिको प्रक्रिया हो ।

२.१० व्याकरणिक कोटिहरू

व्याकरणात्मक कोटिहरू ती हुन्, विभिन्न भाषामा वस्तु, विचार र भावलाई जनाउने शब्दहरूका अतिरिक्त केही यस्ता शब्द वा रूप पनि हुन्छन् जो व्याकरणात्मक कार्य सम्पन्न गर्नका लागि आउँछन् । यस प्रकारका व्याकरणात्मक कार्य अन्तर्गत प्रत्ययहरूद्वारा सङ्केत गरिएका लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, भाव, पक्ष, वाच्य, कारक आदि आउँछन् (बन्धु, २०५३ : ८३) । प्रत्येक भाषामा आ-आफ्नै प्रकृतिका वस्तु, घटना र भावलाई जनाउने शब्द हुन्छन् । ती शब्दबाट मात्र भाषामा समुचित किसिमको अभिव्यक्ति र बोध हुन्छ । वाक्यका घटकका रूपमा शब्दलाई प्रतिफलित गर्ने प्रत्ययलाई व्याकरणात्मक कोटि भनिन्छ । वाक्यमा व्याकरणात्मक काम गर्ने गरी देखापरेका प्रत्ययहरूले लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, पक्ष, भाव, वाच्य, करण-अकरण, आदर र प्रेरणार्थकता जनाउँछन् (ढकाल, २०६३ : १७८) । “पदवर्गको आधारमा लिङ्ग, वचन, कारक आदिको रूपायन हुने भएकोले यी सबै वर्गलाई एकै समूहमा राख्नुपर्छ भन्ने आशय अनिवार्य नेपाली शिक्षण निर्देशिकामा व्यक्त गरिएको छ ।” (त्रिपाठी, २०३६ : २८२) तर पदवर्गले व्याकरणिक कोटिको आश्रय नलिई कन व्याकरणात्मक कार्य सम्पन्न गर्न सक्दैनन् । त्यसकारण पदवर्ग र व्याकरणिक कोटिलाई एकै वर्गमा राख्नु समुचित देखिदैन ।

यसरी विभिन्न व्याकरणिक कार्य गर्नको लागि प्रत्यय थपिई रूपायन भई शब्दवर्ग (नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रिया, नामयोगी, क्रियायोगी, संयोजक, विस्मयादिबोधक) लाई निश्चित अर्थ दिने भएकोले उक्त वचन, लिङ्ग आदि पक्षलाई नै व्याकरणिक पक्ष भन्नु उपयुक्त हुन्छ । नेपाली भाषामा व्याकरणिक कोटिहरू कसैले आठवटा, कसैले दसवटा र कसैले एघारवटा मानेको पाइन्छ । तर यस शोधपत्र व्याकरणिक कोटिअन्तर्गत पर्ने लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, भाव, पक्ष, वाच्य, कारक र आदर गरी नौवटा पक्षलाई आधार बनाई त्रुटिको विश्लेषण गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

२.१०.१ लिङ्ग

लिङ्ग मूलतः नामसँग सम्बन्धित व्याकरणात्मक कोटि हो । यसले नामको खास प्रकृतिलाई जनाउँछ । व्याकरणात्मक लिङ्ग प्राकृतिक लिङ्गभन्दा भिन्न हुनसक्छ । पुलिङ्गबाट

स्त्रीलिङ्ग शब्दको व्युत्पादन गर्ने प्रक्रिया नेपाली भाषामा निकै उत्पादक छ । सँस्कृतमा स्त्रीलाई जनाउने “दारा”, “स्त्री” र “कलत्रम” शब्दहरू क्रमशः पुलिङ्ग, स्त्रीलिङ्ग र नपुंसकलिङ्गमा छन् भने जर्मनीमा कुमारीलाई जनाउने शब्द “फ्राउलाइन” शब्द नपुंसकलिङ्गमा छ । नेपाली भाषामा पनि मानवेतर प्राणीको लिङ्गानुरूप क्रियाको परिवर्तन भएको पाइँदैन । ‘गाई आयो’, ‘गोरू आयो’ भनिन्छ । हरेक भाषामा आ-आफ्नै लिङ्गको व्यवस्था पाइन्छ । नेपाली भाषा दुई किसिमको लिङ्ग व्यवस्था छ भने बान्टु भाषामा २५ वटा जति लिङ्ग व्यवस्था छ ।

संज्ञासित सम्बद्ध हुने स्वेच्छक वर्गको रूपमा ब्लूमफिल्डले लिङ्गको परिभाषा दिएका छन् (ब्लूमफिल्ड, सन् १९६४ : १९२) । त्यस्तैगरी कृष्णप्रसाद पराजुलीले स्त्री, पुरुष र निर्जीव वस्तुका विषयमा ज्ञात गराउने शब्दको रूप लिङ्ग हो (पराजुली, २०३९ : ७९) भन्छन् भने सोमनाथ शर्माको धारणा पनि यस्तै रहेको छ । त्यस्तैगरी नेपाली भाषाविद् चूडामणि बन्धुद्वारा लिङ्गलाई नामसँग सम्बद्ध व्याकरणात्मक कोटि मानिएको छ (बन्धु, २०५३ : ८४) । यस्तै धारणा डा. हेमाङ्गराज अधिकारीको पनि छ ।

यी परिभाषाहरूबाट लिङ्गले पुरुष र स्त्री वा निर्जीव जातिको बोध गराउँछ । व्याकरणिक लिङ्ग र स्वाभाविक लिङ्गको कहिले मेल खान्छ भने कहिले खाँदैन ।

नेपाली भाषामा लिङ्गको वर्गीकरण गर्ने सन्दर्भमा नेपाली भाषाविद्हरूमा एक मत पाइँदैन । सोमनाथ, कृष्णप्रसाद पराजुली, पारसमणि प्रधान आदिले पुरुष, स्त्री र निर्जीव गरी तीन प्रकारका लिङ्ग भएको मान्छन् भने रोहिणी प्रसाद भट्टराईले पुरुष, स्त्री तथा नपुंसक लिङ्गका अतिरिक्त सामान्य लिङ्ग समेत देखाएका छन् (भट्टराई, २०३३ : ७०) । त्यस्तै हेमाङ्गराज अधिकारीले लिङ्गलाई शाब्दिक, व्युत्पादनात्मक र वाक्यात्मक गरी तीन स्थितिमा देखाएको पाइन्छ (अधिकारी : २०६२ : ७५) ।

२.१०.२ वचन

संख्यासँग सम्बद्ध व्याकरणिक कोटिलाई वचन भनिन्छ । यसको सम्बन्ध संख्यासँग रहे तापनि यसले संख्याको अतिरिक्त अरू किसिमको काम पनि गर्छ । नेपालीमा आदरार्थी प्रयोगमा पनि बहुवचनको प्रयोग हुन्छ । नेपाली, अङ्ग्रेजी, हिन्दी भाषाहरूमा हामी द्विवचन पाउँछौं भने सँस्कृत र आठपहरिया राईमा तीन वचन र केही मलेशियन भाषामा एक, द्वि, त्रि र बहुवचन गरी ४ वचन पनि पाइएको छ । वचन भाषाको प्रकृतिअनुसार वेग्लावेग्लै

किसिमका हुन सकछन् (बन्धु, २०५३ : ८४) । “मानिसका मुखबाट निस्कने उच्चरित हुने कुनै पनि सार्थक शब्द, बोली, वाणी, भनाइ, कथन । व्याकरणमा शब्दका रूपबाट एक वा एक भन्दा धेरै बुझाउने विधान वा त्यस्तो सङ्ख्या” (बृ.ने. श., २०५८ : ११२७) ।

“नामको संख्यासँग सम्बन्धित व्याकरणात्मक कोटि वचन हो । त्यसैले यसको सम्बन्ध संख्येय नामसँग रहेको हुन्छ” (अधिकारी, २०६२ : ८०) । “एक वा अनेक पदार्थ बुझाउने शब्दको स्वरूपलाई वचन भन्दछन्” (शर्मा, २०४३ : २५) । यसरी वचनका बारेमा विभिन्न भाषाविद्हरूले विभिन्न राय प्रकट गरेका छन् । वचनले पदवर्गको संख्यात्मक तत्त्वलाई जनाउने भए तापनि विभिन्न भाषामा विभिन्न किसिमले परिभाषा गरेको चूडामणि बन्धुको परिभाषाबाट बुझ्न सकिन्छ ।

२.१०.३ पुरुष

व्यक्तिको बोध गराउने व्याकरणिक कोटिलाई पुरुष भनिन्छ । यो सर्वनाम र क्रियापदसँग सम्बद्ध हुन्छ । नेपाली बृहद् शब्दकोशमा पुरुषलाई सर्वनाम वा क्रियाको कर्ता भेदको रूपमा मानिएको छ (बृ.ने.श., २०५८ : ७९०) । कथनका सन्दर्भमा संलग्न भएका सहभागीहरूको प्रकृतिलाई जनाउने व्याकरणात्मक कोटि पुरुष हो । यो विशेषतः सर्वनामसँग सम्बन्धित हुन्छ (अधिकारी, २०६२ : ८८) । सर्वनाम र क्रियासँग सम्बद्ध व्याकरणिक कोटि हो भनेर चूडामणि बन्धुले पनि भनेका छन् (बन्धु, २०५३ : ८५) ।

उल्लेखित परिभाषाअनुसार पुरुषको अभिव्यक्ति सर्वनाम र क्रियाको रूपमा हुन्छ । नेपाली भाषामा पुरुष तीन प्रकारका छन् :-

- १) प्रथम पुरुष
- २) द्वितीय पुरुष
- ३) तृतीय पुरुष

पुरुषको संख्या सबै भाषामा समान रहेको हुँदैन । लिम्बू भाषामा २ प्रकारका पुरुष छन् भने कुनै भाषामा चार प्रकारका पुरुष पनि पाइन्छ ।

२.१०.४ काल

काल क्रियापदको समय सङ्केतक कोटि हो । सामान्यतः जसरी बाह्यजगतमा समयलाई भूत, वर्तमान र भविष्यत् गरी तीन क्षेत्रमा विभाजन गरिन्छ, त्यसरी नै

व्याकरणात्मक काललाई पनि तीन भागमा छुट्टयाउन सकिन्छ (अधिकारी : २०६२ : ११७) । संसारका प्रायः जीवित भाषामा कालको अस्तित्व रहेको पाइन्छ । डा. तिवारीका अनुसार कालको सामान्य अर्थ हो समय । व्याकरणमा क्रियाको त्यस रूपान्तरणलाई काल भनिन्छ, जसबाट कुनै कार्य समय अनुसार क्रियामा आउने परिवर्तनलाई विशेष जोड दिन्छ (तिवारी, २०२० : १५०) । “काल समयसँग सम्बद्ध व्याकरणात्मक कोटि हो” (बन्धु, २०५३ : ८६) । त्यस्तै नेपाली बृहद् शब्दकोशमा काल भनेको व्याकरणमा कार्य वा अवस्थाका समयलाई बोध गराउने क्रियाको रूप वा रूपावली हो (बृ.ने.श., २०५८ : २१९) ।

दिइएका यी परिभाषाले काल भन्नाले कुनै काम वा घटना घटित समयको बोध गराउँछ । कालको सम्बन्ध क्रियासँग हुन्छ । नेपाली भाषामा काललाई तीन प्रकारमा बाँडिएको छ । वर्तमानकालले भइरहेको समय, भूतकालले बितिसकेको समय र भविष्यत् कालले पछि हुने कार्यको बोध गराउँछ ।

२.१०.५ पक्ष

क्रियाको कालसँग सम्बन्धित व्याकरणिक कोटिलाई पक्ष भनिन्छ । यसले कालको विभिन्न अवस्था र अवधिलाई बुझाउँछ । पक्षमा कालको सूक्ष्म रूपको अभिव्यक्ति हुन्छ । पक्षका बारेमा भाषाविद्हरूले विभिन्न परिभाषा दिएको पाइन्छ । “पक्षले खास कालको परिवेशभित्र क्रियाका कार्यको प्रकृति तथा वितरणलाई जनाउँछ । त्यसैले यसबाट क्रियाका विभिन्न अवस्था वा चरणहरू व्यक्त हुन्छन्” (अधिकारी, २०६२ : १२१) । “पक्ष क्रियासँग सम्बद्ध व्याकरणिक कोटि हो र यसले काम कुनै अवधिमा भयो भन्ने कुरा बताउँछ । समयमा काम भएको वा नभएको, अधि देखि भएको वा भर्खरै सकिएको बारे पनि यसले सङ्केत गर्छ । यो पूर्ण, अपूर्ण, सामान्य विभिन्न प्रकारको हुन सक्छ । कुनै भाषामा काल र पक्ष नछुट्टिने किसिमले जोडिएका हुन्छन् (बन्धु, २०५३ : ८६) । अ.ने.शि.नि.का अनुसार “क्रियाका कालको पक्ष भन्नाले त्यस कालको परिधिभित्र हुने, घट्ने वा गरिने क्रिया व्यापारको विशेष किसिम हो । जसलाई परम्परागत नेपाली व्याकरणमा विशेष काल पनि भनिन्थ्यो” (त्रिपाठी, २०३६ : १८९) ।

यहाँ कालको विशेष अवस्था बताउने द्योतकका रूपमा पक्षलाई प्रस्तुत गरिएको छ । पक्ष त्यो हो, जसमा कार्यघटित क्रियाको रूपद्वारा कालको विशेष अवस्थाको बोध हुन्छ (अक्सफोर्ड, सन् १९९६ : १२३१) ।

उल्लेखित परिभाषा अनुसार पक्ष क्रियासंग सम्बन्ध जोड्ने व्याकरणात्मक कोटि हो । काम कुन कालावधिमा भयो भन्ने कुरा पक्षद्वारा नै तोकिन्छ । नेपाली भाषामा यति नै पक्ष छन् भन्ने कुरामा सबैको एउटै धारणा पाइँदैन । डा. हेमाङ्गराज अधिकारीले नेपालीमा मुख्यतः चार प्रकारका पक्ष (अपूर्ण, पूर्ण, अभ्यस्त र अज्ञात) रहेको कुरा व्यक्त गरेका छन् (अधिकारी, २०६२ : १२२) ।

रोहिणीप्रसाद भट्टराईले वर्तमानकालका ३ पक्ष (सामान्य,अपूर्ण ज्ञातपूर्ण) र भविष्यत् कालका पक्ष (सामान्य, संभावना) का साथै अपूर्ण र पूर्ण गरी २ उपपक्षको समेत उल्लेख गरेका छन् । वर्तमान कालका ३ पक्षभित्र रहेका अन्य ३ उपपक्ष (अज्ञात सामान्य, अज्ञात अपूर्ण र अज्ञात पूर्ण) को समेत उल्लेख गरेका छन् । यी वर्गीकरणलाई हेर्दा हेमाङ्गराज अधिकारीको पक्ष वर्गीकरण सान्दर्भिक मान्न सकिन्छ ।

यसरी विभिन्न विद्वान्हरूले पक्षको वर्गीकरण गर्ने आधारहरू आ-आफ्नै किसिमले व्यक्त गरेका छन् । ठोस विश्लेषणको अभावमा एकै प्रकारको वर्गीकरण हुन सकेको छैन । सामान्यतया पक्षहरू निम्न प्रकारका छन् :-

- १) वर्तमान काल - सामान्य, पूर्ण र अपूर्ण
- २) भूतकाल - सामान्य, पूर्ण, अपूर्ण, अज्ञात र अभ्यस्त
- ३) भविष्यत्काल - सामान्य, पूर्ण, अपूर्ण र संभावना

२.१०.६ भाव

भाव पनि क्रियासंग सम्बन्धित व्याकरणिक कोटि हो । यसले क्रियामार्फत् वाक्यमा वक्ताको मनोवृत्ति वा आशयलाई बुझाउने कार्य गर्दछ । भावलाई क्रियाको अर्थ पनि भनिन्छ । भाव के हो, यसले के काम गर्छ भन्ने विषयमा धेरै भाषाविद्हरूले प्रकाश पारेका छन् । तीमध्ये केहीको चर्चा यहाँ गरिएको छ । डा. भोलानाथ तिवारीले वक्ताको मानसिक भावनालाई जोड दिँदै भावको परिभाषा दिने सन्दर्भमा भाव क्रियाको त्यो रूप हो जसबाट वक्ताको मानसिक भावको बोध हुन्छ, त्यसैलाई अर्थ पनि भनिन्छ भनेका छन् (तिवारी, २०२० : ३५) । “क्रियाद्वारा वक्ताको मनोभाव वा मनोवृत्ति जनाउने कोटिलाई भाव वा वृत्ति भनिन्छ” (अधिकारी, २०६२ : १२५) । अर्थ वा भाव क्रियाहरूसंग सम्बद्ध व्याकरणिक कोटि हो र यसको सम्बन्ध पूरै वाक्यसंग रहन्छ । यसको सम्बन्ध क्रियासंग मात्र नभएर पूरै वाक्यात्मक हुन्छ (बन्धु, २०५३ : ८७) ।

वक्ताले आफ्ना मानसिक भावनाहरू इच्छा, आशा, सङ्केत, संभावनाजस्ता भावहरूमध्ये कुनै एकलाई जोड दिई प्रकट गर्ने रीति वा शैली नै भाव हो; जसमा कुनै खास प्रकारको भाव वा अर्थ प्रकट गरिएको हुन्छ। भाव यति नै प्रकारका छन् भनेर कुनै पनि भाषाविद्ले किटानका साथ भन्न सकेका छैनन्। सोमनाथ शर्मा र गोपाल पाण्डेले नेपाली भाषामा सामान्यार्थ, विध्यर्थ, निश्चयार्थ गरी तीन प्रकारका भाव भएको बताउँछन्। त्यस्तै डा.अधिकारीले पनि विध्यर्थ, संभावनार्थ र सङ्केतार्थ गरी भाव तीन प्रकारका बताएका छन् (अधिकारी, २०६२ : १२५)। चूडामणि बन्धुका अनुसार निश्चयार्थ, आज्ञार्थ, सङ्केतार्थ र प्रश्नार्थ गरी भाव चार किसिमका छन् (बन्धु, २०५३ : ८६)।

यसरी भावलाई हेर्दा नेपाली व्याकरणमा एकरूपता हुन सकेको देखिदैन। वर्णनात्मक व्याकरणको अभावमा नेपाली व्याकरणमा एकरूपता आउन नसकेको प्रस्ट हुन्छ।

२.१०.७ वाच्य

वाच्य भनेको कुनै पनि वाक्यमा रहेको क्रियाको रूप हो। यसलाई सामान्य अर्थमा भनाइ पनि भनिन्छ। त्यसैले कुनै पनि वाक्यमा आएका कर्ता, कर्म वा भावमध्ये कुनै एउटालाई प्रधान मानी क्रियाको रूप निर्धारण गर्ने व्याकरणिक कोटिलाई वाच्य भनिन्छ। अर्थ उही रहे तापनि वाक्यको बनावटमा केही भिन्नता आउन सक्छ। वाच्यको अभिधार्थ भनिनु हो र वाच्यको खास तात्पर्य चाहिँ कर्ता, कर्म वा भाव मध्ये एक वाच्य प्रधान हुनु हो। अर्थात् वाक्यअन्तर्गतका कर्ता, कर्म र भावमा जुन कुरा प्रधान हुन्छ सोही वाच्य हुन्छ (त्रिपाठी, २०३६ : २०५)। “वाक्यमा कर्ता, कर्म र भाव (क्रिया) मध्ये कुनै एकलाई प्रधान मान्ने व्याकरणात्मक युक्तिलाई वाच्य भनिन्छ” (अधिकारी, २०६२ : १६५)। “वाक्यमा कर्ता, कर्म र भावको काम बुझाउँदा फेरिने क्रियाको रूपलाई वाच्य भनिन्छ, यसको अर्थ हुन्छ, क्रियाको सम्बन्धले ‘कहिने’ वा ‘भनिने’।” (पराजुली, २०५५ : ९५)। त्यस्तै बृहत् नेपाली शब्दकोशका अनुसार “वाक्यमा कर्ता, कर्म वा भावको काम बुझाउने वा कुनै एउटासँग सम्बन्ध राख्ने क्रियापदका रूपमा परिभाषित गरिएको छ” (बृ.ने.श., २०५८ : ११३७)। “वाच्य क्रियासँग सम्बद्ध व्याकरणिक कोटि हो। वाच्यले के सङ्केत गर्छ भने वाक्यभित्रको कर्ताका रूपमा रहेको प्राणी अथवा वस्तुद्वारा कुनै काम सम्पादित भएको छ वा त्यो काम प्रभावित भएको छ” (बन्धु, २०५३ : ८६)।

यसरी यी परिभाषाहरूबाट के स्पष्ट हुन्छ भने वाक्यको अर्थ परिवर्तन नभई वाक्यमा क्रियाको सम्बन्ध कर्ता, कर्मसँग परिवर्तन हुनुलाई वाच्य भनिन्छ । वाच्यका प्रकारका बारेमा सबै भाषाविद्हरूकाबीच मतक्यैता पाइन्छ । नेपाली व्याकरणमा वाच्य तीन प्रकारका (कर्तृवाच्य, कर्मवाच्य र भाववाच्य) छन् । वाक्यमा कर्ता प्रधान भई कर्ताको लिङ्ग, वचन र पुरुष अनुसार क्रियाको प्रयोग हुने वाच्य कर्तृवाच्य हो । यसको प्रयोग सकर्मक र अकर्मक दुवै क्रियाहरूमा हुन्छ । कर्म मुख्य रही कर्मको लिङ्ग, वचन र पुरुष अनुसार क्रियाको प्रयोग हुने वाच्यलाई कर्मवाच्य भनिन्छ । यो सकर्मक क्रियामा मात्र हुन्छ । त्यस्तै क्रियामा भाव (अर्थ) प्रधान हुने वाच्यलाई भाववाच्य भनिन्छ । यो अकर्मक क्रियाको हुन्छ ।

२.१०.८ कारक

नामिक पदको क्रियासितको सम्बन्धलाई कारक भनिन्छ । अथवा क्रियासित सम्बन्ध राख्ने नाम, सर्वनाम र विशेषणका विभिन्न रूपलाई कारक भनिन्छ । कारकका बारेमा बृहत् नेपाली शब्दकोशले व्याकरणमा क्रियाका साथ साक्षात् सम्बन्ध राख्ने शब्द, वाक्य-विन्यासगत सम्बन्ध देखाउने नाम, सर्वनाम वा विशेषणमा देखापरेको रूप भिन्नता भनी परिभाषित गरेको छ (बृ.ने.श., २०५८ : २२८) । त्यस्तै अ.ने.शि.नि.मा कारक भन्ने कुरा क्रियासित सम्बन्धित हुन्छ । त्यसैले कारकलाई क्रियान्वित गर्नु नै कारकको लक्षण मानिन्छ भनी व्यक्त गरिएको छ (त्रिपाठी र अन्य, २०३६ : १६१) । “क्रियासँग सम्बन्ध राखी वाक्यमा रहेर विभिन्न किसिमको काम गर्ने संज्ञा पदका रूपमा यी कारकहरूलाई चिन्न सकिन्छ । कतिपय भाषाहरूमा पदहरू नै प्रत्यय जोडेर वा पदको रूपावलीमा परिवर्तन गरेर विभिन्न कारकको बोध गराइन्छ भने कतिपय भाषाहरूमा वाक्यभित्र खास पदले लिएको स्थानबाट नै कारकको बोध हुन्छ” (बन्धु, २०५३ : ८५) । डा. हेमाङ्गराज अधिकारीले वाक्यको बाह्यसंरचनामा विभिन्न पद वा पदावलीहरूले कर्ता, कर्म, पूरक, क्रियायोगिक र क्रियापद भई आफू अनुसार कार्य सम्पन्न गर्ने हुन्छन् तर यस्ता कर्ता, कर्म आदि वाक्यात्मक कार्यको स्थानमा आएका पदहरूलाई गहिरिएर हेरेमा तिनमा खास किसिमका आर्थीसम्बन्ध र अर्थगत भूमिकाहरू अन्तर्निहित भएका देखिन्छन् । यस्ता भूमिकाहरूलाई मूलतः कारक भनिन्छ भनी बताएका छन् (अधिकारी, २०६२ : १९०) ।

यी विभिन्न परिभाषाबाट के स्पष्ट हुन्छ भने कारकको क्रियासँग सिधै मेल हुन्छ । यसले वाक्यमा आएर शब्द-शब्दबीच सङ्गति मिलाउने कार्य गर्दछ । क्रियाले बताएको काम गर्ने व्याकरणात्मक कोटिलाई कारक भनिन्छ । यसले वाक्यमा विशेष चिन्हका माध्यमबाट नाम, सर्वनाम र विशेषणसँग सम्बन्ध राख्छ । ती चिन्हलाई विभक्ति (ले, द्वारा, मा र लाई आदि) भनिन्छ । प्रत्येक भाषामा कारक हुन्छन् तर पनि तिनको प्रकृति, प्रयोग र संख्यामा फरक पर्न सक्छ । नेपालीमा कारकको बारेमा भाषाविद्हरूको फरक-फरक धारणा पाइन्छ । परम्परागत रूपमा कारकलाई ८ प्रकारमा विभाजन गरिएको पाइन्छ कर्ता, कर्म, करण, सम्प्रदान, अपादान, सम्बन्ध, अधिकरण र सम्बोधन । डा. अधिकारीका अनुसार “कारकहरू केन्द्रक र परिधीय दुई किसिमको आर्थी सम्बन्धमा देखापर्दछन् । क्रियाको आर्थी कार्यका प्रकृतिले निर्धारित हुनेहरू केन्द्रक कारक हुन्छन् । त्यसैले अभिकर्ता, प्रवर्त्य, परिणामी, निरपेक्ष, अनुभावक र अनुप्रापकहरू केन्द्रक कारक मानिन्छन् । करण, हेतु, अधिकरण, अपादान, लाभक, प्रयोजनीय र सहार्थक चाहिँ क्रियाको कार्य प्रकृतिबाट नभई अर्थगत परिवेशले निर्धारित हुने हुँदा परिधीय कारक मानिन्छन् । यस्ता कारकहरू वाक्यमा ऐच्छिक रूपमा मात्र देखिन्छन् (अधिकारी, २०६२ : १९२) । त्यस्तै डा. बन्धुले अपादान कारकसमेत उल्लेख नगरी अधिकरणलाई स्थानाधिकरण र कालाधिकरण गरी २ वर्गमा विभाजन गरेको पाइन्छ । योगेन्द्रप्रसाद यादव र भीमनारायण रेग्मीले कारकलाई सरल र तिर्यक् भनी विभाजन गरेका छन् । सरल कारकअन्तर्गत कर्ता, कर्म, लक्ष्य र तिर्यक् अन्तर्गत उर्जावत्, करण, सम्प्रदान, कर्म, अपादान, मार्ग, लक्ष्य, अधिकरण र सम्बन्ध कारक राखेको पाइन्छ (यादव र अन्य, २०५८ : २०२) । उनीहरूले यो विभाजन अध्ययन सुविधाको लागि गरेको बताउँछन् । कारक वर्गीकरणका सम्बन्धमा विभिन्न मत भए तापनि कर्ता, कर्म, करण, सम्प्रदान, अपादान र अधिकरण गरी ६ वटा कारक र आठ विभक्ति चिन्ह नेपाली भाषामा रहेको कुरा सबैले स्वीकार्दछन् ।

२.१०.९ आदर

कसैलाई सम्मान व्यक्त गर्दा आदरसूचक क्रियापदको प्रयोग गरिन्छ । यसको प्रयोगले व्यक्तिलाई सभ्य र शिष्ट बनाउछ । आदरका बारेमा भाषाविद्हरूले दिएका परिभाषाहरू यस प्रकारका छन् :-

“सम्मान जनाउने क्रियापदको कोटिलाई आदर भनिन्छ ।” कतिपय नाम नै आदरवाची हुन्छन् र कतिपय नामलाई आदरसूचक गाँसेर आदरवाची बनाइन्छ (ढकाल, २०६३ : १९०) । आदर वा स्नेह जनाउने शब्दलाई आदरसूचक शब्द भनिन्छ । यसबाट रचयिताको शिष्टता र सभ्यता भल्कनुका साथै उचित आदरभाउ पनि देखिन्छ (पराजुली, २०५५ : १६८) । “आदरले पनि व्याकरणात्मक कोटिलाई दर्साउँछ ।” यो मानवीय प्रसङ्गमा बहुवचन वा संयुक्त क्रियाद्वारा व्यक्त हुन्छ । यो स्रोता सन्दर्भमा आदरार्थी सर्वनामको र अन्य सन्दर्भमा चाहिँ सर्वनामका साथै आदरसूचक नामको प्रयोग हुनसक्छ (अधिकारी, २०६२ : ९१) ।

यसरी आदर भन्नाले स्नेह वा आदरभाव व्यक्त गर्ने क्रियापदको रूप हो । यसको प्रयोगले व्यक्तिलाई सभ्य र शिष्ट बनाउँछ र आत्मसम्मान बढाउने कार्य गर्दछ । हेमाङ्गराज अधिकारीले समसामयिक व्याकरणमा आदरका पाँच तह बताएका छन् । जसमा मध्यम आदर, उच्च आदर, विशेष आदर, उच्चतर आदर र उच्चतम आदर छन् । मध्यम आदरअन्तर्गत तिमी, यिनी, उनी, उच्च आदरअन्तर्गत तपाईं, तपाईंहरू, उहाँ, उहाँहरू, विशेष आदरमा यहाँ, आफू, यहाँहरू, आफूहरू, उहाँहरू दिइएको पाइन्छ । त्यस्तै उच्चतर आदरमा हजुर, हजुरहरू, आदरसूचक नाम र उच्चतम आदरअन्तर्गत मौसुफ र मौसुफहरू दिइएको छ (अधिकारी, २०६२ : ९२) । नेपाली समाजमा आदररहित, मध्यम आदर, उच्च आदरको बढी प्रयोग पाइन्छ । जातीयता, शिक्षा, आर्थिक अवस्था आदिले पनि आदरको प्रयोगमा भिन्नता ल्याएको पाइन्छ ।

२.११ पदसङ्गतिको परिचय

पदहरूको सङ्गति मिलाउने काम नै पदसङ्गति हो । यसैलाई पदमेल पनि भनिन्छ । यो वाक्यरचनाको एउटा महत्त्वपूर्ण प्रक्रिया हो । यस प्रक्रियाभित्र वाक्यमा कर्ता र क्रिया, विशेषण र विशेष्य, भेदक र भेद्य, कर्म र क्रियापद आदिका बीच लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर, कारक र विभक्तिको मेल वा सङ्गति गराउने काम हुन्छ ।

जुनसकै वाक्यमा पनि प्रयोगमा आउने पदहरूका बीच अन्वय वा परस्परमा मेल हुनु आवश्यक हुन्छ । सङ्गति मूलतः नाम, सर्वनाम विशेषण, क्रियापद अर्थात् विकारी पदका बीचमा मात्र मिलाउने गरिन्छ, किनभने विकारी पदहरू मध्ये नामिक कर्ता र क्रियापदका बीच, नामिक कर्म र क्रियापदका बीच, विशेष्य (नाम) र विशेषणका बीच, भेद्य

(नाम) र भेदक (विशेषण) का बीच, नाम र सर्वनामका बीच तथा नाम र कोटिकरका बीच घनिष्ठ सम्बन्ध हुन्छ ।

पदसङ्गतिमा कर्तृवाच्यमा उद्देश्य (कर्ता) जुन लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरमा छ, विद्येय (क्रियापद) पनि साहीअनुसार मिलाएर राखिन्छ । त्यस्तै कर्मवाच्यमा कर्मको लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरअनुसार नै क्रियापदहरूको छनौट गर्नुपर्छ । यसमा विशेष्य (नाम) जुन लिङ्ग, वचन र आदरमा छ, विशेषण पनि सोही अनुसार मिलाउन सक्नुपर्छ, भने भेद्य (नाम) को लिङ्ग, वचन र आदरलाई हेरेर भेदक (विशेषण) कारकीय सम्बन्ध अनुसार विभक्ति र क्रियापदको सम्बन्ध जोड्नुका साथै नामको लिङ्ग, वचन र आदर अनुसार सर्वनामको छनौट वा प्रयोगमा समेत ध्यान पुऱ्याउनु पर्छ ।

यसरी कर्तृवाच्यमा कर्ताको लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरअनुसार क्रियापद, र आदरअनुसार क्रियापद, कर्मवाच्यमा कर्मको लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरअनुसार क्रियापद, भेद्यको लिङ्ग, वचन र आदरअनुसार भेदक, विशेष्यको लिङ्ग, वचन र आदर अनुसार विशेषण, पदहरूको कारकीय सम्बन्ध, नामको लिङ्ग, वचन र आदरअनुसार सर्वनाम र नाम र कोटिकरका बीचको मिलान नै पदसङ्गति हो । निष्कर्षमा भन्नुपर्दा वाक्यमा प्रयोग हुने कर्ता (उद्देश्य र क्रियाफल) विद्येय बीच विशेष्य र विशेषण बीच नाम र सर्वनाम बीच, भेद्य र भेदकबीच हुने लिङ्ग वचन, पुरुष र आदरको मेललाई पदसङ्गति भनिन्छ । यसले वाक्यमा रहेका पदहरूबीच मेल गराउँछ । पदसङ्गतिका प्रकार

१. कर्ता र क्रियाबीच पदसङ्गति
२. नाम र सर्वनामबीच पदसङ्गति
३. विशेषण र विशेष्यबीच पदसङ्गति
४. भेद्य र भेदक बीच पदसङ्गति

२.११.१ कर्ता र क्रियाबीच पदसङ्गति

वाक्यमा कर्ता जुन लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरको प्रयोग हुन्छ, सोही अनुसार क्रियापदको पनि प्रयोग गर्नुपर्दछ ।

क. लिङ्गअनुसार पदसङ्गति

-हरि भात खान्छ ।

-बहिनी भात खान्छे ।

माथिका वाक्यमा कर्ताको लिङ्ग, वचन र पुरुषका आधारमा क्रियापदको सङ्गति मिलेको छ ।

२.११.२ वचन अनुसार पदसङ्गति

कर्ता जुन वचनमा क्रिया पनि सोही वचनअनुसार हुनुपर्छ :
तिमी पढ्छौ ।
हामी पढ्छौं ।

माथिका वाक्यमा एकवचनको कर्तासँग एकवचनको क्रियापद छ भने बहुवचनको कर्ताअनुसार बहुवचनकै क्रियापदको प्रयोग गरिएको छ ।

२.११.३ पुरुषका आधारमा पदसङ्गति

कर्ताको पुरुष अनुसार क्रियापदसँग पुरुषको सङ्गति हुनुपर्छ :
-म गए ।
-तिमी गयौ ।
-उ गयो ।

माथिका वाक्यमा कर्ता र क्रियाबीच सङ्गति मिलेको छ जसमा प्रथम पुरुष 'म' कर्ताका आधारमा क्रियापद गए । द्वितीय पुरुष 'तिमी' कर्ताका अनुसार क्रियापद गयौ र तृतीय पुरुष 'ऊ' कर्ताका अनुसार गयो क्रियापद राखी पदसङ्गति मिलेको छ ।

२.११.४ आदरका आधारमा सङ्गति

कर्ता जुन आदरमा छ क्रिया पनि सोही आदरमा हुनुपर्छ :
- तँ खान्छन् ।
- तिमी हिड्छौ ।
- तपाईं जानुहुन्छ ।
- हजुर गइबक्सिन्छ ।

माथिका वाक्यमा अनादर कर्ता 'तँ' का आधारमा क्रियापद 'खान्छस्' सामान्य आदर 'तिमी' कर्तासँग हिड्छौ क्रियापद, उच्च आदर 'तपाईं' कर्ता अनुसार जानुहुन्छ क्रियापद र

अति-उच्च आदर कर्ता 'हजुर' का आधारमा 'गइबक्सिन्छ' क्रियापदबीच सङ्गति मिलेको छ ।

२.११.५ नाम र सर्वनामबीच पदसङ्गति

वाक्यमा नाम पद जुन लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरको छ सोही अनुसार सर्वनामको प्रयोग गर्नुपर्छ ।

क. निशान्त राम्ररी पढ्छ । ऊ प्रथम पनि हुन्छ ।

ख. पार्वती पढ्छिन् । उनी प्रथम पनि हुन्छिन् ।

ग. विद्यार्थीहरू गीत गाउँछन् । उनीहरू नाँचन पनि नाँच्छन् ।

माथिका वाक्यहरूमा क्रमशः निशान्त नाम र ऊ सर्वनाम, पार्वती नाम र उनीबीच र विद्यार्थीहरू र उनीहरू सर्वनामबीच सङ्गति मिलेको छ ।

२.११.६ विशेषण र विशेष्यबीच पदसङ्गति

नाम वा सर्वनामको गुण, दोष र अवस्था बुझाउने शब्दलाई विशेषण भनिन्छ भने जसको विश्लेषण गर्दछ उक्त नाम वा सर्वनामलाई विशेष्य भनिन्छ । विशेष्य जुन लिङ्ग, वचन र आदरको छ सोही अनुसार विशेषणको लिङ्ग, वचन र आदरबीच सङ्गति मिलेको हुनुपर्छ :

क. मोटो केटो आयो ।

ख. मोटी केटी आई ।

माथिका वाक्यमा मोटोको आधारमा केटो र मोटीको आधारमा केटीबीचको सङ्गति मिलेको छ ।

२.११.७ भेद्य र भेदकबीच पदसङ्गति

भेद्य र भेदक पनि विशेषण र विशेष्य जस्तै हो । त्यसैले भेद्य (नाम) को वचन र लिङ्ग बदल्ने वित्तिकै भेदकको पनि वचन र लिङ्ग बदल्नुपर्छ ।

क. रमेशको साथी गयो ।

ख. उमेशकी आमा आउनुभयो ।

ग. गोपालका साथीहरू गए ।

माथिको वाक्य 'क' को भेद्य 'साथी' एकवचन पुलिङ्ग शब्द हो भने त्यही अनुसार भेदक 'रमेशको' प्रयोग भएको छ । त्यस्तै गरी 'ख' 'उमेशकी आमा' मा भेद्य अनुसार उमेशकी भेदक प्रयोग गरिएको छ । 'ग' को भेद्य 'साथीहरू' अनुसार भेदक 'गोपालका' प्रयोग गरी सङ्गति मिलाइएको छ ।

२.१२ निष्कर्ष

यस व्याकरणिक कोटिसम्बन्धी सैद्धान्तिक परिचय अध्यायमा भाषाविद्हरूले उल्लेख गरेका सैद्धान्तिक परिभाषाहरूका आधारमा व्याकरणात्मक कोटिहरूको परिचय समावेश गरिएको छ । लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, पक्ष, भाव, वाच्य, कारक आदरहरूको परिचयको क्रममा नेपाली भाषामा रहेका तिनका वर्ग तथा उपवर्गहरूको समेत सङ्क्षिप्त रूपमा चर्चा गरिएको छ ।

नेपाली भाषाविद्हरूले व्याकरणिक कोटिको परिभाषा र प्रकार बारेमा स्पष्ट बताएको पाइँदैन । व्याकरणिक कोटिहरू कसैले ११ वटा, कसैले ९ वटा त कसैले १० वटा बताएको पाइन्छ । तर जेहोस् व्याकरणात्मक कार्य गर्नका लागि प्रत्यय थपिएर रूपायन हुने विकारी र अविकारी शब्दवर्ग नै व्याकरणिक कोटिहरू हुन् । नेपाली व्याकरणमा लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, पक्ष, भाव, वाच्य, आदर, कारक र करण-अकरण गरी १० वटा व्याकरणिक कोटिहरू भएको पाइन्छ । तिनैका बारेमा आजसम्म अध्ययन भई रहेको पनि छ ।

परिच्छेद : तीन

थारूभाषी विद्यार्थीहरूको पदसङ्गतिगत त्रुटिको अध्ययन एवम् विश्लेषण

३.१ परिचय

कुनै पनि विषयको शोधकार्य निकै परिश्रमपूर्ण गम्भीर र जटिल कार्य भएकोले गुरूका निमित्त विशिष्ट अध्ययन, स्पष्ट सोच र धैर्यताको आवश्यकता पर्दछ। यस शोध कार्य गर्नका लागि नवलपरासी जिल्लाका ६ वटा विद्यालयका निम्न माध्यमिक तहमा अध्ययनरत ६० जना थारूभाषी विद्यार्थीहरूलाई नमुनाका रूपमा छनोट गरिएको छ। थारूभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषाको पदसङ्गतिका (लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदर) तहमा गर्ने त्रुटिहरूको सङ्कलन गर्न प्रश्नावली तयार गरि विभिन्न परीक्षण गरिएको छ। त्यसका लागि दश (१० वटा) विषयगत प्रश्नहरू विद्यार्थीहरूलाई लेख्न लगाई त्रुटिपत्ता लगाइएको छ।

त्रुटिविश्लेषणसँग सम्बन्धित विषयको शोधकार्यका लागि विद्वान्हरूले सुभाएका दुई कोटि पद्धतिमध्ये यस अध्ययनमा मूलतः पूर्वअनुभवका आधारमा थारूभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषाको व्याकरणमा गर्ने कोटिगत त्रुटिहरूको पूर्वअनुमान गरिएको छ। पूर्व अनुमान गरिएका त्रुटिहरूको पहिचानका लागि सम्बन्धित कार्य क्षेत्रमा गई पाइएका सामाग्रीहरूद्वारा निर्धारित सिद्धान्तहरूलाई विभिन्न प्रमाण र तथ्याङ्कका आधारमा पुष्टि गर्ने प्रयास गरिएको छ। यस अध्ययनको प्रमुख विषय भनेको थारूभाषी विद्यार्थीहरूले व्याकरणमा गर्ने कोटिगत त्रुटिहरूको विश्लेषण नै हो। यसर्थ यस व्याकरण कोटिका पदसङ्गति (लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदर) का कुन पक्षमा के कस्ता र कति मात्रामा त्रुटि गर्दछन् भन्ने कुरामा अध्ययन गर्ने कोशिश गरिएको छ। यसका लागि व्याकरणिक कोटिसँग सम्बन्धित दश (१०) वटा संक्षिप्त उत्तरात्मक प्रश्नहरू विद्यार्थीहरूलाई दिइएको छ।

त्रुटिविश्लेषणका लागि प्रश्नवाली प्रयोग गरिएका ६ वटा विद्यालय श्री ज्ञानज्योति नि.मा.वि. तमसरिया, श्री नवजागरण उच्च.मा.वि. तमसरिया, श्री हरिहर नि.मा.वि. पर्सौनी, श्री ज्ञानोदय उ.मा.वि. पर्सौनी श्री विन्देश्वरी नि.मा.वि. नारायणी र जनता उ.मा.वि. नारायणी रहेका छन्। एउटा गा.वि.स. बाट २ वटा विद्यालयका दरले ६ वटा विद्यालयहरूबाट १० जनाको दाले जम्मा ६० जना विद्यार्थीहरू छनोट गरिएका छन्। जसमा

३० जना छात्रा र ३० जना छात्र रहेका छन् । नमुनाका रूपमा सबै स्तरका विद्यार्थीहरू छनोट गरी २० मिनेटको समय तोकिएको छ । परीक्षण पश्चात् विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषा व्याकरणको प्रयोग गर्दा पदसङ्गतिका लिङ्गत, वचनगत, पुरुषगत र आदरगत कोटिहरूमा कतिले त्रुटि गरे र कतिले सही गरे त्यसको विश्लेषण छुट्टाछुट्टै तालिका बनाई व्याख्या तथा विश्लेषण गरिएको छ ।

३.२ लिङ्गसम्बन्धी त्रुटिको विश्लेषण

लिङ्ग नामसँग सम्बद्ध व्याकरणात्मक कोटी हो । यसले सामान्यतः भाले-पोथीलाई जनाउँछ तापनि सर्वत्र सर्वदा यस्तो नहुन पनि सक्छ । संस्कृतमा “दारा” शब्द पुलिङ्गी, “कलकत्रम्” शब्द नपुंशक लिङ्गी र “स्त्री” शब्द स्त्रीलिङ्गी हुन् । यी सबैले स्त्रीलाई नै जनाउँछन् । नेपाली भाषामा दुईवटा, संस्कृत भाषामा तीनवटा, जर्मन, पोलिस, अरवेली र रुसीमा पनि तीन लिङ्गको व्यवस्था छ । त्यस्तैगरी अफ्रिकाको वाल्टु भाषामा पच्चीस वटाजति लिङ्गको व्यवस्था पाइन्छ । लिङ्गलाई चिनाउने क्रममा विभिन्न भाषाविद्हरूको आ-आफ्ना भनाइ छन् । तिनलाई यसरी प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :-

डा. बन्धुका अनुसार - “नामसँग सम्बद्ध व्याकरणात्मक धारा वा कोटि लिङ्ग हो” (२०५३ : ८४) ।

डा. हेमाङ्गराज अधिकारीका अनुसार - “लिङ्ग मूलतः नामसँग सम्बन्धित हुन्छ” (२०४९ : ५४) ।

कृष्णप्रसाद पराजुलीका अनुसार - “स्त्री-पुरुष र निर्जीव वस्तुका विषयमा ज्ञात गराउने शब्दको रूप लिङ्ग हो” (२०४९ : ७९) ।

उपयुक्त विभिन्न विद्वान् तथा भाषाशास्त्रीहरूका भनाइहरूबाट के प्रष्ट हुन आउँछ भने लिङ्ग, पुरुष, स्त्री वा निर्जीव जातिको बोध गराउने व्याकरणिक कोटि हो । शाब्दिक सङ्गतिको आधारमा भाषिक लिङ्गको व्यवस्था हुन्छ । नेपाली व्याकरणमा पुलिङ्ग, स्त्रीलिङ्ग र नपुंसक गरी तीन लिङ्गको व्यवस्था छ तर पनि सामान्यतः दुई लिङ्गको रूप रचनामा मात्र भिन्नता देखिन्छ । भाले जाति वा पुरुष वर्ग बुझाउने व्याकरणात्मक कोटिलाई पुलिङ्ग भनिन्छ । जस्तै : बुवा, दाइ, भाइ, नाति, मामा आदि । पोथी वा स्त्री वर्ग बुझाउने व्याकरणात्मक कोटिलाई स्त्रीलिङ्ग भनिन्छ । जस्तै : आमा, दिदी, भाउजू, नातिनी, माइजू आदि ।

नेपाली भाषा		थारू भाषा	
पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
हरि भात खान्छ	गीता भात खान्छे	हरि भात खाइ	गीत भात खाइ
छोरो स्कूल गयो	छोरी स्कूल गई	वेटवा स्कूल चलगइल्	विटिया स्कूल चलगइल्

यसरी नेपाली भाषामा लिङ्गानुसार कर्ता र क्रियाको प्रयोग हुन्छ तर थारू भाषामा कर्ताअनुसार क्रियामा भिन्न रूपको प्रयोग नभई स्त्रीलिङ्गी कर्ता र पुलिङ्ग कर्तामा एउटै क्रियापदको प्रयोग भएको पाइन्छ । स्रोत भाषाको प्रभाव दोस्रो भाषा सिकाइमा पर्ने हुँदा त्रुटिपूर्ण वाक्यहरूको प्रयोग गर्दछन् । अतः थारू भाषाका माथिका वाक्यहरूलाई हेर्दा लिङ्गगत भिन्नता नभई स्त्रीलिङ्ग र पुलिङ्ग जुनसुकै कर्ता भए पनि एउटै क्रियापदको प्रयोग भएको छ । नेपाली भाषामा कर्ताअनुसार क्रियापद प्रभावित भई कर्ताको लिङ्गानुरूपको क्रियापदको प्रयोग हुन्छ । यसरी स्रोत भाषामा लिङ्गभेद नभएकाले दोस्रो भाषा सिकाइमा त्रुटि गर्ने सम्भावना रहन्छ । जस्तै :-

(क) गीता भात खान्छ ।

(ख) छोरी स्कूल गयो ।

यी माथिका वाक्यहरूमा कर्ता स्त्रीलिङ्गी शब्दहरू 'गीता' र 'छोरी' प्रयोग भएपछि सोहीअनुसारका क्रियापदहरू क्रमशः 'खान्छे', 'गई' हुनुपर्नेमा स्रोत भाषामा पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग कर्तामा एउटै क्रियापद प्रयोग हुने हुँदा लक्षित भाषामा पनि उही तरिकाले क्रियापदको प्रयोग हुन गई त्रुटि हुन जान्छ ।

यहाँ लिङ्गसम्बन्धी परीक्षणबाट प्राप्त त्रुटि विवरणलाई निम्न अनुसार प्रष्ट पारिएको छ :-

तालिका नं. १

लिङ्गसम्बन्धी विद्यार्थीले गरेका त्रुटि

	ठीक	त्रुटि
विद्यार्थी संख्या	२८	३२
प्रतिशत	४७	५३

माथिको तालिकामा के प्रष्ट हुन्छ भने लिङ्ग सम्बन्धी प्रश्नहरूमा ६० जना विद्यार्थीहरू मध्येमा २८ जनाले सही र ३२ जनाले त्रुटि गरेका छन् । उक्त संख्यालाई प्रतिशतमा गणना गर्दा ४७ प्रतिशतले सही र ५३ प्रतिशतले त्रुटि गरेको पाइन्छ । लिङ्गसम्बन्धी विद्यार्थीहरूले गरेका त्रुटिहरू निम्न प्रकार छन् :-

१. उनी गीत गाउँछ ।
२. राम्री केटी आयो ।

माथिको वाक्य नं. १ मा ऊ गीत गाउँछ हुनुपर्नेमा उनी गीत गाउँछ बनाइएको छ र वाक्य २ मा राम्री केटी आइन् हुनुपर्नेमा राम्री केटी आयो बनाइएको छ । यसरी हेर्दा स्त्रीलिङ्गी कर्ता “केटी” का साथमा “आईन्” क्रियापद हुनुपर्नेमा ‘आयो’ प्रयोग गरिएको पाइएको नेपाली भाषामा पनि स्रोत भाषाको प्रभाव परी कर्ता र क्रियाबीचको सङ्गतिमा त्रुटि गरेको देखिन्छ । स्रोत भाषाको प्रभाव थारू भाषामा पनि रहेको पाइयो ।

३.३ वचनसम्बन्धी त्रुटिविश्लेषण

कुनै व्यक्ति वा वस्तुको संख्या बुझाउने शब्दलाई वचन भनिन्छ । वचन सामान्यतः नामको संख्यासँग सम्बद्ध व्याकरणात्मक कोटि हो । यसले एक वा अनेक बुझाउँछ । नेपालीमा नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रियापदमा वचनभेद पाइन्छ । वचनका सम्बन्धमा विभिन्न भाषाविद्हरूले आ-आफ्नै किसिमबाट परिभाषा दिएको पाइन्छ ।

भाषाविद् हेमाङ्गराज अधिकारीका अनुसार - “वचन नामको संख्यासँग सम्बन्धित कोटि हो । त्यसैले यसको सम्बन्ध सङ्ख्येय नामसँग रहेको हुन्छ” भन्दै यसको सम्बन्धलाई समेत उल्लेख गरेका छन् (२०४९ : ५८) ।

भाषाविद् चूडामणि बन्धुका अनुसार - “वचनको सम्बन्ध विशेषतः संख्यासँग रहन्छ । यसले संख्याको अतिरिक्त अरु किसिमको काम पनि गर्छ” भन्दै नेपाली व्याकरणात्मक धारामा वचनको नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रिया आदिमा सम्बन्ध रहेको पाइन्छ ।

कृष्णप्रसाद पराजुलीका अनुसार - “एक वा अनेक छुट्याउने शब्दको नाम ‘वचन’ हो” भन्दै यसको सम्बन्ध संख्यासँग रहने कुराको प्रसङ्ग उल्लेख गरेका छन् (२०४९ : ८२-८३) ।

यसरी उपर्युक्त परिभाषाबाट के थाहा पाउन सकिन्छ भने वचन सबै भाषामा पदवर्गको संख्या तत्त्वलाई जनाउने भए तापनि विभिन्न भाषामा विभिन्न किसिमले दिनुका साथै भाषाको प्रकृतिअनुसार वचनको व्यवस्था गरिएको पाइन्छ । भाषिक व्यवस्थाअनुसार कुनै भाषामा नामसँग मात्र र कुनै क्रिया तथा विशेषणसँग मात्र वचनको प्रतिबद्धता रहेको हुन्छ । नेपाली भाषामा वचनको सम्बन्ध नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रिया आदिमा रहेको पाइन्छ । संस्कृत भाषामा वचन तीन प्रकारका - एकवचन, द्विवचन र बहुवचन हुन्छन् भने नेपाली भाषामा एकवचन र बहुवचन गरी दुई प्रकारका छन् ।

नेपाली भाषा		थारू भाषा	
एकवचन	बहुवचन	एकवचन	बहुवचन
कुकुर गयो	कुकुरहरू गए	कुकुर चलगौल्	कुकुरवे चलगौल्

नेपाली भाषामा कर्ता र क्रियाबीच वचन सङ्गति मिलेको पाइन्छ तर थारू भाषामा कुकुर गयो र कुकुरहरू गयो गरी त्रुटिपूर्ण वाक्यहरूको प्रयोग गरेको पाइन्छ । यस्तो त्रुटि हुनुको मुख्य कारण कर्ताअनुसारको क्रियामा वचनगत भेद नहुनु हो । स्रोतभाषाको प्रभाव दोस्रो भाषामा परेको देखिन्छ । जसले गर्दा थारूभाषी विद्यार्थीहरूले साथीहरू आयो, भाइहरू रोयोजस्ता वचनगत त्रुटि गरेको देखिन्छ । साथीहरू आए, भाइहरू रोएजस्ता वाक्य हुनुपर्ने हो त्यसो नभई स्रोत भाषाको सामान्यीकरण गर्ने भएकाले दोस्रो भाषा सिकाइमा त्रुटि गरेको देखिन्छ ।

वचनसम्बन्धी परीक्षणबाट प्राप्त त्रुटि विवरण यसप्रकार छन् :

तालिका नं. २

वचनसम्बन्धी त्रुटिहरू

	ठीक	त्रुटि
विद्यार्थी संख्या	५५	५
प्रतिशत	९२	८

माथिको तालिकामा अनुसार वचन सम्बन्धी प्रश्नहरूमा ६० जना विद्यार्थीहरूमध्येमा ५५ जनाले ठीक उत्तर दिए भने ५ जनाले त्रुटि गरेका छन् । उक्त संख्यालाई प्रतिशतमा

गणना गर्दा ९२ प्रतिशतले ठीक र ८ प्रतिशतले त्रुटि गरेको पाइन्छ । विद्यार्थीहरूले वचनसम्बन्धी गरेका त्रुटिहरू निम्न प्रकार छन् :

१. मेरा भाइ सधैं विद्यालय जान्छ ।

२. उनीहरू राम्रोसँग पढ्छ ।

माथिको वाक्य नं १ मा 'मेरा भाइहरू सधैं विद्यालय जान्छन्' हुनुपर्नेमा 'मेरा भाइहरू सधैं विद्यालय जान्छन्' हुनुपर्नेमा 'मेरा भाइ सधैं विद्यालय जान्छ' प्रयोग गरेकाले 'मेराका' साथमा 'भाइहरू' र 'जान्छ' को ठाउँमा 'जान्छन्' हुन्छ । त्यस्तै गरी वाक्य नं. २ मा 'उनीहरू राम्रोसँग पढ्छ' प्रयोग गरेका छन् । उनीहरू बहुवचन कर्तासँग बहुवचनकै क्रियापद 'पढ्छन्' हुनुपर्नेमा 'उनीहरू राम्रोसँग पढ्छ' प्रयोग गरेकाले त्रुटि भएको देखिन्छ ।

३.४ पुरुषसम्बन्धी त्रुटिविश्लेषण

वाक्य गठनको अर्को पक्ष पुरुष हो जसको सर्वनाम र क्रियासँग अभिन्न सम्बन्ध रहन्छ । पुरुषलाई चिनाउने क्रममा नेपाली बृहत् शब्दकोशले - "व्याकरण शास्त्रको परिभाषाअनुसार सर्वनाम वा क्रियाको कर्ताभेद" भनेको छ (२०५५ : ८४०) ।

त्यस्तैगरी भाषाविद्हरूले पनि पुरुषलाई यसरी चिनाउने प्रयास गरेका छन् -

"कथनका सन्दर्भमा संलग्न सहभागीहरूको प्रकृतिलाई जनाउने व्याकरणिक कोटि पुरुष हो । यो विशेषता सर्वनामसँग सम्बन्धित छ" (अधिकारी, २०६१ : १८७) ।

"पुरुष सर्वनाम र क्रियापदसँग सम्बद्ध व्याकरणिक कोटि हो" (बन्धु, २०५३ : ५२) ।

पुरुष तीन प्रकारका छन् जसमा कथनका सन्दर्भमा वक्ता (आफै बोल्ने व्यक्ति) प्रथम पुरुष, स्रोता (सुन्ने व्यक्ति) वा द्वितीय पुरुष र अन्य व्यक्तिलाई (वक्ता वा स्रोता बाहेक) तृतीय पुरुष भनिन्छ । भाषामा पुरुषलाई तीन भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ -

प्रथम पुरुष म भात खान्छु

द्वितीय पुरुष तिमि भात खान्छौ

तृतीय पुरुष उनी भात खान्छन् ।

नेपाली भाषामा पुरुषअनुसार कर्ता र क्रियाबीच सङ्गति मिलेको पाइन्छ । थारू भाषामा पुरुष अनुसार कर्ता र क्रियाबीच भिन्नता रहेको पाइँदैन । जस्तै :

नेपाली भाषा		थारू भाषा	
एकवचन	बहुवचन	एकवचन	बहुवचन
म भात खान्छु	हामी भात खान्छौं	हम भात खाव्	हमरे भात खाव्

यसरी माथिको वाक्यमा प्रथम पुरुषको कर्ता र क्रियामा एकवचन र बहुवचनको क्रिया 'म भात खान्छु' (हम भात खाव्) र 'हामी भात खान्छौं' (हमारी भात खाव्) 'म' र 'हामी' कर्तासँग एउटै क्रिया 'खाव्' को प्रयोग भएको छ । थारू भाषाको वाक्य गठनमा कर्तामा (हम् र हमरे) पुरुषले प्रभावित गरे पनि क्रियापदलाई प्रभावित गरेको पाइँदैन । अतः थारूभाषी वक्ताले नेपाली भाषालाई दोस्रो भाषाको रूपमा प्रयोग गर्दा स्रोत भाषाकै प्रभावले तलका जस्ता पदसङ्गतिगत त्रुटि हुने सम्भावना रहन्छ ।

(क) तँ भात खान्छौं

(ख) तिमी भात खान्छ

(ग) उनीहरू भात खान्छ

माथिका वाक्यहरू अशुद्ध छन् किनभने द्वितीय पुरुषका 'तँ' र 'तिमी' प्रयोग हुँदा क्रियापद 'खान्छस्' र 'खान्छौं' हुनुपर्ने तृतीय पुरुषको सर्वनाम उनीहरू प्रयोग हुँदा क्रियापद 'खान्छन्' हुनुपर्नेमा 'खान्छ' प्रयोग भएको छ । त्यसैले ती वाक्यहरू त्रुटिपूर्ण छन् । यी वाक्यहरू त्रुटि हुनुको प्रमुख कारण दोस्रो भाषा सिकाइमा स्रोत भाषाको प्रभावले गर्दा हो ।

विद्यार्थीहरूले पुरुष प्रयोगसम्बन्धी गरेका त्रुटिविवरण यसप्रकार छन् :-

तालिका नः ३

पुरुषसम्बन्धी त्रुटिहरू

	ठीक	त्रुटि
विद्यार्थी संख्या	२७	३३
प्रतिशत	४५	५५

माथिको तालिकाबाट प्रष्ट हुन्छ कि पुरुषसम्बन्धी प्रश्नमा ६० जना विद्यार्थीहरूले पुरुषसम्बन्धी उत्तर दिएका छन् । तीमध्ये २७ जनाले ठीक प्रयोग गरेका छन् भने ३३ जनाले त्रुटि गरेका छन् । उक्त संख्यालाई प्रतिशतमा गणना गर्दा ४५ प्रतिशले सही र ५५

प्रतिशतले त्रुटि गरेको पाइन्छ । विद्यार्थीहरूले पुरुषसँग सम्बन्धित क्षेत्रमा गरेका त्रुटिहरू यसप्रकार छन् :-

१. उनीहरू राम्रोसँग पढ्छन् (प्रथम पुरुष)

- म राम्रोसँग पढ्छु ।

२. उनीहरू कविता लेख्छन् (प्रथम पुरुष)

- ऊ कविता लेख्छ ।

३. हामी मेहेनत गरी पढ्दैछौं । (तृतीय पुरुष)

- ऊ मेहेनत गरी पढ्दै छ ।

माथिका वाक्य नं १ मा 'उनीहरू राम्रोसँग पढ्छन्' लाई प्रथम पुरुषमा परिवर्तन गर्न लगाउँदा 'म राम्रोसँग पढ्छु' गरेका छन् । जसमा कर्ता र क्रिया बहुवचन भएको वाक्यलाई एकवचनमा परिवर्तन गरेकाले त्रुटि भएको देखिन्छ । जसमा 'हामीहरू राम्रोसँग पढ्छौं' हुनुपर्नेमा 'म राम्रोसँग पढ्छु' भएकाले पुरुष सङ्गतिमा त्रुटि भएको छ । वाक्य नं २ मा 'उनीहरू कविता लेख्छन्' वाक्यलाई द्वितीय पुरुषमा परिवर्तन गर्न लगाउँदा 'ऊ कविता लेख्छ' प्रयोग गरेकाले त्रुटि भएको छ । सही उत्तर 'तिमीहरू कविता लेख्छौं' हुनुपर्नेमा 'ऊ कविता लेख्छ' भएको हुँदा त्रुटि भएको छ । वाक्य नं ३ मा 'हामी मेहेनत गरी पढ्छौं' वाक्यलाई तृतीय पुरुषमा परिवर्तन गर्न लगाउँदा 'ऊ मेहेनत गरी पढ्दैछ' प्रयोग गरी वाक्य १ मा जस्तै बहुवचनको वाक्यलाई एक वचनमा परिवर्तन गरेकाले वाक्य त्रुटिपूर्ण छ । ठिक उत्तर 'उनीहरू मेहेनत गरी पढ्दैछन्' हुनुपर्नेमा 'ऊ मेहेनत गरी पढ्दैछ' त्रुटिपूर्ण छ ।

३.५ आदर सम्बन्धी त्रुटिविश्लेषण

कुनै पनि व्यक्तिलाई गरिने सम्मान, मानमनितो र कदरलाई नै आदर भनिन्छ । आदरको अभिव्यक्ति नामिक पद र क्रियाका माध्यमबाट हुन्छ । समाजको मर्यादाअनुसार वाक्यमा आदरको व्यवहार गरिन्छ । नेपाली भाषामा कसैलाई सम्मान व्यक्त गर्दा आदरसूचक क्रियापदको प्रयोग गरिन्छ । यसको प्रयोगले व्यक्तिलाई सभ्य र शिष्ट बनाउँछ । आदरका बारेमा भाषाविद्हरूले दिएका परिभाषाहरू यसप्रकार छन् :

“सम्मान जनाउने क्रियापदको कोटिलाई आदर भनिन्छ ।” कतिपय नाम नै आदरवाची हुन्छन् र कतिपय नामलाई आदरसूचक गाँसेर आदरवाची बनाइन्छ (ढकाल, २०६३ : १९०) ।

“आदर वा स्नेह जनाउने शब्दलाई आदरसूचक शब्द भनिन्छ । यसबाट रचयिताको शिष्टता र सभ्यता भल्कनुका साथै उचित आदरभाउ पनि देखिन्छ (पराजुली, २०५५ : १६८) ।

“आदरले पनि व्याकरणात्मक कोटिलाई दर्शाउँछ ।” यो मानवीय प्रसङ्गमा बहुवचन वा संयुक्त क्रियाद्वारा व्यक्त हुन्छ । यो स्रोता सन्दर्भमा आदरार्थी सर्वनामको र अन्य सन्दर्भमा सर्वनामका साथै आदरसूचक नामको प्रयोग हुन सक्छ (अधिकारी, २०६२ : ९१) ।

यसरी आदर भन्नाले स्नेह वा आदरभाव व्यक्त गर्ने क्रियापदको रूप हो । यसको प्रयोगले व्यक्तिलाई सभ्य र शिष्ट बनाउँछ । आत्मसम्मान बढाउने कार्य गर्दछ । हेमाङ्गराज अधिकारीले समसामयिक व्याकरणमा आदरका पाँच तह बताएका छन् । जसमा मध्यम आदर, उच्च आदर, विशेष आदर, उच्चतर आदर र उच्चतम आदर छन् । मध्यम आदरअन्तर्गत तिमी, यिनी, उनी, उच्च आदरअन्तर्गत तपाईं, तपाईंहरू, उहाँ, उहाँहरू, विशेष आदरमा यहाँ, यहाँहरू, आफू, आफूहरू, उहाँहरू दिएको पाइन्छ । त्यस्तै उच्चतर आदरमा हजुर, हजुरहरू आदरसूचक नाम हुन् र उच्चतम आदरअन्तर्गत मौसुफ र मौसुफहरू दिइएको छ (अधिकारी, २०६२ : ९२) ।

नेपाली समाजमा आदररहित मध्यम आदर, उच्च आदरको बढी प्रयोग भएको पाइन्छ । जातीयता, शिक्षा, आर्थिक अवस्था आदिले पनि आदरको प्रयोगमा भिन्नता ल्याएको पाइन्छ । शैक्षिक, आर्थिक अवस्था राम्रो भएका क्षेत्रमा उचित आदर सम्मानको भाषा प्रयोग गरेको पाइन्छ । निम्न स्तरका व्यक्तिको तुलनामा मध्यम तथा उच्च स्तरका व्यक्तिले सभ्य र शिष्ट आदरको प्रयोग गर्छन् । निम्न आदरको प्रयोग नातासम्बन्ध, पदप्रतिष्ठा आदिका दृष्टिले तल्लो स्तरको व्यक्ति, समकक्षी वा अति घनिष्टता भएकाको निमित्त प्रयोग गरिन्छ भने बढी आदरभाव नदर्साउँदा प्रयोग गरिन्छ । उच्च र अति उच्च आदर आफूभन्दा ठूलो र सम्मानित व्यक्तिहरूका निमित्त प्रयोग गरिन्छ । नेपाली भाषामा आदरका निम्न तह छन् :

क. निम्न/अनादर आदर : तँ आइस् ।

ख. मध्यम आदर : तिमी आयौ ।

ग. उच्च आदर : तपाईं आउनुभयो ।

घ. अति-उच्च आदर : हजुर आइबक्स्यो ।

आदरको प्रयोग व्याकरणिक मात्र नभएर सामाजिक पनि भएकाले एउटै व्यक्तिका निम्ति पनि निम्न आदरदेखि अति उच्च आदरसम्मको प्रयोग गर्न सकिन्छ । विद्यार्थीहरूले आदर प्रयोगसम्बन्धी गरेका त्रुटिहरूको विवरण निम्नानुसार रहेका छन् :-

तालिका नं ४
आदर सम्बन्धी त्रुटिहरू

	ठीक	त्रुटि
विद्यार्थी संख्या	४०	२०
प्रतिशत	६७	३३

माथिको तालिकाबाट प्रष्ट हुन्छ कि आदर सम्बन्धी प्रश्नमा ६० जना विद्यार्थीहरू मध्ये ४० जनाले ठीक उत्तर र २० जनाले त्रुटिपूर्ण उत्तर दिएका छन् । उक्त संख्यालाई प्रतिशतमा गणना गर्दा ६७ प्रतिशतले ठीक उत्तर र ३३ प्रतिशतले त्रुटि गरेका छन् । 'ऊ निबन्ध पढ्छ' वाक्यलाई सामान्य आदरमा परिवर्तन गर्न लगाउँदा 'तँ निबन्ध पढ्' निम्न आदरमा परिवर्तन गरेको पाइन्छ । 'उनी निबन्ध पढ्छन्/पढ्छिन्' हुनुपर्नेमा 'तँ निबन्ध पढ्' भएकाले वाक्य त्रुटिपूर्ण छ ।

त्रुटि विश्लेषणका क्रममा आवश्यक पर्ने सामग्रीहरू सङ्कलन गर्न प्रत्यक्ष रूपमा नवलपरासी जिल्लाका बहुसंख्यक थारूभाषी विद्यार्थीहरूले अध्ययन गर्ने ३ वटा गा.वि.स. तम्सरिया, पर्सौनी र नारायणीका प्रत्येक ग.वि.स.का २-२ सरकारी विद्यालयहरूबाट निम्न माध्यमिक तहमा अध्ययनरत ६० जना थारूभाषी विद्यार्थीहरू सामु प्रश्नपत्रका माध्यमबाट परीक्षण गरिसकेपछि ती विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषाको सिकाइमा व्याकरणको पदसङ्गति लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरमा के कस्ता त्रुटिहरू गरेका छन् भन्ने कुरा पत्ता लगाई तथ्याङ्कको आधारमा व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ । यसबाट विद्यार्थीहरूले सबै जसो व्याकरणात्मक कोटिहरूमा केही न केही त्रुटि गरेको पाइएको छ । जस मध्ये सबैभन्दा बढी त्रुटि पुरुषमा (५५ प्रतिशत) र सबभन्दा कम वचनमा (८ प्रतिशत) त्रुटि गरेको पाइएको छ । उनीहरूको स्रोत भाषाको ध्वन्यात्मक प्रभाव नेपाली भाषामा पनि देखा परेको छ । जस्तै:- कृष्णलाई किसन भन्ने गरेको पाइन्छ ।

३.६ निष्कर्ष

नेपाली भाषामा कर्ताको लिङ्गानुसार क्रियाको लिङ्गको सङ्गति मिलेको हुन्छ तर थारू भाषामा कर्ताको लिङ्गानुसार क्रियाको लिङ्गभेद नभई पुलिङ्ग तथा स्त्रीलिङ्ग कर्ता जुन लिङ्गको भए पनि क्रियामा एउटै लिङ्गको प्रयोग भएको पाइन्छ । स्रोतभाषामा लिङ्गगत भेद नभएकाले उनीहरूले दोस्रो भाषा सिक्दा पनि त्रुटि गर्दछन् । यस्तै त्रुटिहरू वचन, पुरुष र आदरमा पनि गरेको पाइन्छ । त्यसैले थारू मातृभाषी विद्यार्थीहरूलाई स्रोत भाषा र दोस्रो भाषाबीचका भेद देखाई शिक्षण गरी त्रुटिहरू हटाउनुपर्ने देखिन्छ । भाषाको सिकाइका क्रममा स्रोत भाषाको प्रभाव तथा सामान्यकरण दोस्रो भाषामा पर्ने हुँदा त्रुटि हुने गरेको देखिन्छ ।

परिच्छेद : चार

उपसंहार तथा निष्कर्ष

४.१ निष्कर्ष

भाषाको अध्ययन अनुसन्धान आफैमा पूर्ण र अन्तिम हुन सक्दैन । भाषा सागर हो । यसभित्र जति डुब्न सक्थ्यो त्यति नै थुप्रै पक्षहरू उजागर गर्न सकिन्छ । भाषा शिक्षणमा देखापर्ने त्रुटिहरूको अध्ययन गर्नु र तिनीहरूलाई पत्ता लगाउनु सजिलो छ । तर तिनीहरूको निराकरणका उपायहरू पत्ता लगाउनु र सुझाव पेश गर्नु त्यति सजिलो छैन । निम्नमाध्यमिक तहमा अध्ययन गर्ने थारूभाषी शिक्षार्थीहरूको लेखन अभिव्यक्तिलाई अध्ययन गर्दा एउटै स्थान र एउटै पक्षसँग सम्बन्धित त्रुटि नभएर विविध प्रकारका त्रुटि देखिन्छन् । शिक्षार्थीले वर्णविन्यास अन्तर्गत विभिन्न क्षेत्रमा प्रशस्त त्रुटि गरेको पाइयो । हुन त भाषा सिकाइ नै बिना त्रुटि असम्भव हुन्छ । प्रारम्भमा त्रुटिका माध्यमबाट भाषा सिक्दै जाने र अन्त्यमा त्रुटिको मात्रालाई घटाउदै गई भाषा सिकाइ प्रक्रिया सफल हुने कुरा सर्वमान्य छ ।

यस शोधपत्रको परिच्छेद एकमा शोधपरिचय प्रस्तुत गरी परिच्छेद दुईमा त्रुटिविश्लेषण र पदसङ्गतिको सैद्धान्तिक स्वरूपको चर्चा गरिएको छ । परिच्छेद तीनमा पदसङ्गतिका (लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदर) क्षेत्रमा त्रुटिको अध्ययन र विश्लेषण गरिएको छ । त्यस्तै गरी परिच्छेद चारमा निष्कर्ष, सुझाव र सन्दर्भसामग्री-सूची राखिएको छ ।

नेपालको कूल जनसंख्या मध्ये ५.९ प्रतिशतले थारू भाषा बोल्दछन् । नेपालमा बोलिने भाषाहरूमध्ये थारू भाषा नेपाली, मैथिली, भोजपुरीपछि चौथो स्थानमा पर्दछ । नेपालको पूर्वदेखि पश्चिमसम्मका तराई र केही भित्री मधेश क्षेत्रमा थारू भाषा बोलिन्छ । थारू भाषा भारोपेली भाषा परिवारको मागधी शाखा अन्तर्गत पर्दछ । यो भाषा देवनागरी लिपीमा लेखिन्छ । थारू भाषाका पनि अन्य भाषाहरूभन्दा विभिन्न भाषिका उपभाषिकाहरू रहेका छन् । जसमध्ये नवलपरासीमा बोल्ने थारू भाषा पनि एक हो ।

दुबै भाषाको लिङ्ग व्यवस्थालाई केलाउँदा पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग गरी नाम, विशेषण र क्रियासँग सम्बद्ध पाइएको छ, तर विशेषण र क्रियाको लिङ्ग भेद प्रक्रियामा केही भिन्नता पाइएको छ । दुबैमा स्त्रीलिङ्ग बोधक 'ई' रूपको समानता पाइएको छ भने अन्य स्त्रीबोधक रूपहरू भिन्नाभिन्नै देखिएका छन् । दुबै भाषामा सर्वनामको लिङ्गभेद नगरिने प्रक्रियामा समानता पाइन्छ । भेद्य भेदकमा नेपालीमा लिङ्ग भेद गरिने र थारूमा नगरिने व्यवस्था

रहेको पाइन्छ । वचनको व्यवस्थाको निरूपण गर्दा दुबै भाषामा एकवचन र बहुवचन गरी दुई प्रकारका वचन पाइएका छन् । दुबै भाषामा नाम, सर्वनाम विशेषण तथा क्रियामा वचन भेद गरिने प्रक्रिया पाइएको छ तर बहुवचन बनाउने पद्धतिमा भने केही भिन्नताहरू रहेका छन् । दुबै भाषामा तीनवटा पुरुष रहेको पाइयो । दुबै भाषामा सर्वनाम र क्रियाको पुरुषको बोध गराउँदा भिन्नाभिन्नै रूपको प्रयोग गरिएको देखिन्छ । दुबै भाषामा तीनवटा आदर रहेको देखिन्छ ।

नवलपरासीका थारू भाषा र नेपाली भाषाका बीच के-कस्ता समानता-असमनात रहेका छन् भनेर जान्न चाहनेलाई यसबाट सहयोग पुग्नेछ । नवलपरासीका थारू मातृभाषीलाई स्तरीय नेपाली भाषाको सिकाइमा आइ पर्न सक्ने कठिनाइ क्षेत्रहरू पहिचान गरी सोही अनुरूप नेपाली भाषाको शिक्षण गर्न यस शोधले मद्दत गर्नेछ । प्राथमिक तहसम्म मातृभाषा शिक्षा दिने नेपाल सरकारको नीतिअनुरूप थारू भाषामा पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्दा यस शोधले महत्त्वपूर्ण आधार प्रदान गर्नेछ । यदि कसैले थारू भाषाको व्याकरण लेख्ने प्रयास गर्दछ भने केही हदसम्म भए पनि यसबाट सहयोग पुग्नेछ । नवलपरासीका थारू भाषासँग सम्बद्ध भई जुनसुकै अध्ययन अनुसन्धान गर्न चाहने भावी अनुसन्धानकर्ताहरूलाई यस शोधपत्रले मद्दत गर्नेछ । थारू मातृभाषा बोल्नेहरूलाई आफ्नो भाषाको बारेमा केही खुराक यसले प्रदान गर्नेछ ।

हरेक भाषामा स्रोत भाषाको प्रभाव परेकै हुन्छ । दोस्रो भाषा सिकाइका क्रममा स्रोत भाषाको सामान्यीकरणले गर्दा त्रुटिहरू हुने गरेको पाइन्छ । यस्तो प्रभाव थारू भाषामा पनि रहेको छ । थारू भाषामा लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरमा सङ्गति मिलेको पाइएन । जसको कारण नेपाली भाषा सिकाइमा त्रुटिहरू भएको पाइयो । यसका सुधारका लागि स्रोत भाषामा भएका लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरमा रहेको सङ्गतिका भेद देखाई दोस्रो भाषा सिकाउनुपर्ने देखिन्छ । जसका माध्यमबाट त्रुटिहरूको मात्रालाई कम गर्न सकिन्छ ।

४.२ सुझावहरू

उक्त शोधपत्रका आधारमा नेपाली भाषा शिक्षणका दृष्टिले थारूभाषी र अन्यभाषी विद्यार्थीहरूका लागि निम्नलिखित सुझावहरू सूत्रबद्ध गरिएको छ :

१. नेपाली भाषाभन्दा थारू भाषा भिन्ने भएकाले यस भाषामा थुप्रै अध्ययन हुन आवश्यक देखिन्छ ।

२. थारू भाषाको संरक्षण र सम्बर्द्धनका लागि संस्थागत र व्यक्तिगत प्रयास हुनु आवश्यक देखिन्छ ।
३. थारू भाषाको छुट्टै व्याकरण निर्माण गरी भाषाको प्रयोगमा स्थायित्व दिन सकिन्छ ।
४. प्राथमिक तहसम्मको शिक्षा स्थानीय भाषामा दिन सकिने नेपाल सरकारको नीति अनुरूप थारू भाषामा पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक निर्माण गरिनुपर्दछ ।
५. रेडियो नेपाल, गोरखा पत्र लगायत अन्य विद्युतीय र छापा सञ्चार माध्यममा थारू भाषाको प्रयोग गर्न सकेमा यसको विकासले फड्को मार्ने देखिन्छ ।
६. थारू मातृभाषीहरूले थारू भाषालाई आफ्नो पहिचानका रूपमा लिई त्यसको प्रयोग व्यवहारमा निरन्तरता दिनुपर्दछ ।
७. दोस्रो भाषाका विद्यार्थीहरूलाई लक्ष्य भाषा सिकाउँदा स्रोत भाषाले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । शिक्षकले दोस्रो भाषा सिकाउनु अघि उसलाई शिक्षार्थीको मातृभाषाको व्यवस्था थाहा हुनपर्दछ । जसका लागि व्यतिरेकी अध्ययनलाई अँगालेर निश्चित शिक्षणीय सौँच बनाउनु उपयुक्त हुन्छ ।
८. तल्लो तहका विद्यार्थीले गर्ने त्रुटिको निराकरणका लागि सैद्धान्तिक व्याकरणको धारणा व्याख्यान विधिद्वारा प्रस्तुत गर्नुको सट्टा प्रयोगमूलक अभ्यासमा जोड दिनाले त्रुटिलाई कम गर्न सकिन्छ ।
९. त्रुटिको क्षेत्र पहिल्याई शिक्षार्थीहरूले त्रुटि गर्ने क्षेत्रमा बढीभन्दा बढी अभ्यास गराउने ध्येय राखेर सोही अनुसारका पाठ्यक्रम र पाठ्यसामग्रीहरूको उपयुक्त व्यवस्था मिलाउनु आवश्यक छ ।
१०. दोस्रो भाषा सिकाइका क्रममा स्रोतभाषाको सामान्यीकरणले गर्दा त्रुटिहरू हुन्छन् । स्रोतभाषा र दोस्रो भाषाबीचको व्याकरण व्यवस्थालाई भेद देखाई शिक्षण गरेमा त्रुटिको मात्रालाई कम गर्न सकिन्छ ।
११. नेपाली भाषाको तुलनामा थारू भाषामा लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरमा सङ्गति मिलेको पाइएन । जसलाई सुधार गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

४.३ भावी अनुसन्धानका पक्षहरू

भाषाको अध्ययन अनुसन्धान आफैँमा पूर्ण र अन्तिम हुन सक्तैन । भाषा सागर हो । यसभित्र जति डुब्न सक्थ्यो त्यति नै थुप्रै पक्षहरू उजागर गर्न सकिन्छ । नवलपरासीको थारू

भाषा पहिलदेखि नै बोलिदै आएको भए पनि यस क्षेत्रमा अत्यान्त थोरै अध्ययन भएको पाइन्छ । यस्तो अध्ययनले कुनै एक पक्षलाई मात्र समेटेकोले अझै थुप्रै पक्षहरूमा अध्ययन हुन बाँकी नै छ । प्रस्तुत शोधपत्रमा “कक्षा ८ मा अध्ययनरत नवलपरासी जिल्लाका थारू मातृभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषा सिक्दा पदसङ्गतिमा गर्ने त्रुटिहरूको विश्लेषण” शीर्षक अन्तर्गत लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरका आधारमा मात्र त्रुटिको अध्ययन गरिएको छ । यो शोधपत्र नेपाली भाषालाई थारू भाषासँग तुलना गरी गरिएको त्रुटिको अध्ययन हो । थारू भाषामा अध्ययन गर्न सकिने केही सम्भावित थप पक्षहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

१. नेपाली भाषा र नवलपरासीको थारू भाषाका तुलनात्मक अध्ययन,
२. नवलपरासीको थारू भाषाको शब्दनिर्माण प्रक्रिया : एक अध्ययन,
३. नवलपरासीका थारू भाषाको वर्णविन्यासका क्षेत्रमा गर्ने त्रुटिको अध्ययन,
४. नवलपरासीका थारू भाषाका भेदहरू बीचको तुलनात्मक अध्ययन,
५. नवलपरासीका थारू मातृभाषी विद्यार्थीहरू र नेपाली भाषी विद्यार्थीहरूबीचमा देखिने शब्दभण्डारको तुलनात्मक अध्ययन ।

सन्दर्भसामग्री सूची

- अधिकारी, रामकुमार, (२०५०), कछ्छडिया र नेपाली भाषाको तुलनात्मक अध्ययन, अप्रकाशित स्नाकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि. कीर्तिपुर ।
- अधिकारी, हेमाङ्गराज, (२०४९), समसामयिक नेपाली व्याकरण, काठमाडौं : कुञ्जल प्रकाशन ।
- _____ , (२०६१), नेपाली भाषा शिक्षण, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- _____ , (२०६२), समसामयिक नेपाली व्याकरण, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- उपाध्याय, खेमकुमारी, (२०६२), नेपाली भाषा र रूपन्देहीका थारू भाषाको व्याकरणात्मक कोटिका आधारमा व्यतिरेकी अध्ययन, अप्रकाशित स्नाकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि. कीर्तिपुर ।
- के.सी., गंगाबहादुर, (२०५५), सुर्खेत जिल्लाका कक्षा ५ उत्तीर्ण मगरभाषी विद्यार्थीहरूमा पाइने त्रुटिहरूको अध्ययन, अप्रकाशित स्नाकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि. कीर्तिपुर ।
- गिरी, इन्दिरा, (२०६०), थारू भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन, अप्रकाशित स्नाकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि. कीर्तिपुर ।
- गौतम, देवीप्रसाद, (२०४९), नेपाली भाषा परिचय, काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।
- गौतम, वासुदेव, (२०६२), नेपालीभाषा शिक्षण, काठमाडौं : न्यू हिरा बुक्स एण्ड इन्टरप्राइजेज ।
- ढकाल, शान्तिप्रसाद, (२०६३), प्रायोगिक भाषाविज्ञान, काठमाडौं : शुभकामना बुक्स एण्ड स्टेसनरी ।
- ढुङ्गेल, भोजराज र अन्य, (२०६०), प्रायोगिक भाषाविज्ञान, काठमाडौं : एम्.के. पब्लिकेसन एण्ड डिस्ट्रिब्युटर्स ।
- तिवारी, भोलानाथ, (२०२०), भाषाविज्ञान, वाराणसी : ज्ञानमण्डल लिमिटेड ।
- त्रिपाठी, वासुदेव, (२०३६), पाश्चात्य समालोचनाको सैद्धान्तिक परम्परा, काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।

- पन्त, विजया, (२०६४), छनोट र स्तरणका आधारमा कक्षा ८ को नेपाली विषयको पाठ्यवस्तुको अध्ययन, अप्रकाशित स्नाकोत्तर शोधपत्र, पाल्पा : तानसेन बहुमुखी क्याम्पस ।
- पन्थ, टंकप्रसाद, (२०६४), वर्तमान माध्यमिक तहको नेपाली पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकको अध्ययन, अप्रकाशित स्नाकोत्तर शोधपत्र, पाल्पा : तानसेन बहुमुखी क्याम्पस ।
- पराजुली, कृष्णप्रसाद, (२०५५), राम्रो रचना मीठो नेपाली, (एक्काइसौं सं.), काठमाडौं : सहयोगी प्रेस ।
- पोखरेल वालकृष्ण, (२०५८), नेपाली बृहत् शब्दकोश, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- पोखरेल, माधवप्रसाद, (२०५६), नेपाली वाक्य व्याकरण, (दोस्रो सं.), काठमाडौं : एकता बुक्स डिष्ट्रिब्युटर्स प्रा.लि. ।
- बन्धु, चूडामणि, (२०५२), अनुसन्धान तथा प्रतिवेदन लेखन, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।
- _____ , (२०५३), भाषाविज्ञान, (सातौं सं.), काठमाडौं : साभ्ना प्रकाशन ।
- भण्डारी, पारसमणि, (२०५४), प्रायोगिक भाषाविज्ञानका केही पक्ष, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- भट्टराई, डी.पी., (२०६५), माध्यमिक नेपाली व्याकरण र अभिव्यक्ति, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- भट्टराई, रोहिणीप्रसाद, (२०३३), बृहत् नेपाली व्याकरण, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- मरहट्टा, शिवराम, (२०५७), चितवन जिल्लाका सरकारी विद्यालयहरूमा कक्षा नौ मा अध्ययन गर्ने थारूभाषी विद्यार्थीहरूले वर्णविन्यासका क्षेत्रमा गर्ने त्रुटिहरूको अध्ययन, अप्रकाशित स्नाकोत्तर शोधपत्र, काठमाडौं : महेन्द्ररत्न क्याम्पस ।
- मिश्र, शुशीलादेवी, (२०५५/२०५६), कक्षा ५ उत्तीर्ण थारूभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली वाक्य गठनमा गर्ने त्रुटिहरूको अध्ययन, अप्रकाशित स्नाकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि. कीर्तिपुर ।
- यादव, योगेन्द्र र भीमनारायण रेग्मी, (२०५८), भाषाविज्ञान, काठमाडौं : न्यू हिरा बुक्स इन्टरप्राइजेज ।

लुइटेल्, खगेन्द्र र मोहनराज शर्मा, शोधविधि, काठमाडौं : साभ्ता प्रकाशन, २०५२ ।
शर्मा, केदारप्रसाद, (२०४२), माध्यमिक तहका अवधी भाषी विद्यार्थीहरूले नेपालस्
वाक्यहरूको लेखनमा गर्ने पदसङ्गति सम्बन्धी त्रुटिहरूको अध्ययन, अप्रकाशित
स्नाकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि. कीर्तिपुर ।

परिशिष्ट : क

यस शोधकार्यको तयारीका लागि विद्यार्थीलाई सोधिएका प्रश्नहरू

विद्यार्थीको नाम :

कक्षा :

रोल नं.:

लिङ्ग :

विद्यालयको नाम :

तलका निम्न वाक्यहरूलाई कोष्ठकमा दिएको निर्देशनको आधारमा परिवर्तन गर्नुहोस् :-

१. उनी गीत गाउँछिन् । (पुलिङ्ग)

उत्तर.....

२. मेरो भाइ सधैं विद्यालय जान्छ । (बहुवचन)

उत्तर:.....

३. उनीहरू राम्रोसँग पढ्छन् । (प्रथम पुरुष)

उत्तर: .....

४. ऊ निवन्ध पढ्छ । (सामान्य आदर)

उत्तर.....

५. हामी मेहेनत गरी पढ्दै छौं । (तृतीय पुरुष)

उत्तर .....

६. राम्रो केटो आयो। (स्त्रीलिङ्ग)

उत्तर.....

७. उसको बहिनी आई। (सङ्गति मिलाऊ)

उत्तर.....

८. बहिनी आइन् अनि म गयो । (क्रियाको सङ्गति मिलाऊ)

उत्तर .....

९. मामाको छोरी आई । (सङ्गति मिलाऊ)

उत्तर.....

१०. उनीहरू कविता लेख्छन् । (द्वितीय पुरुष)

उत्तर.....

परिशिष्ट : ख
सहयोगी विद्यालयहरू

१. श्री ज्ञानज्योति नि.मा.वि., तम्सरिया गा.वि.स.-६, नवलपरासी ।
२. श्री नवजागरण उच्च मा.वि., तम्सरिया गा.वि.स.-७, नवलपरासी ।
३. श्री हरिहर नि.मा.वि., पर्सौनी गा.वि.स.-९, नवलपरासी ।
४. श्री ज्ञानोदय उच्च मा.वि., पर्सौनी गा.वि.स.-१, नवलपरासी ।
५. श्री विन्देश्वरी नि.मा.वि., नारायणी गा.वि.स.-१, नवलपरासी ।
६. श्री जनता उच्च मा.वि., नारायणी गा.वि.स.-९, नवलपरासी ।

व्यक्तिगत विवरण

नाम : संगीता घिमिरे
जन्ममिति : २०३६-०७-२५
बाबुको नाम : नरेन्द्रराज घिमिरे
आमाको नाम : उषादेवी घिमिरे
ठेगाना : रजघरा, दछर्छा-१, पाल्पा
नागरिकता : नेपाली
धर्म : हिन्दू
लिङ्ग : महिला
रुची : अध्यापन र भ्रमण
सम्पर्क नं. : ९८४५१५१९२७
शैक्षिक योग्यता :

क्र.सं.	तह	संस्था
१.	एस.एल.सी.	श्री जनविकास उ.मा.वि., दछर्छा, पाल्पा
२.	+२ (दश जोड दुई)	श्री जनविकास उ.मा.वि., दछर्छा, पाल्पा
३.	स्नातक तह	तानसेन बहुमुखी क्याम्पस, तानसेन, पाल्पा
४.	स्नातकोत्तर तह	तानसेन बहुमुखी क्याम्पस, तानसेन, पाल्पा